

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E FARKLILAŞAN
SOSYO-EKONOMİK YAPI, KÜLTÜREL KOŞULLAR VE
ÇALIŞMA ŞARTLARININ KADIN İŞÇİLERİN
KIYAFETLERİNDEKİ YANSIMALARI: CİBALİ TÜTÜN
FABRİKASI ÖRNEĞİ

(1884-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melek YEŞİLYURT

İstanbul

Ocak- 2025

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E FARKLILAŞAN SOSYO-
EKONOMİK YAPI, KÜLTÜREL KOŞULLAR VE ÇALIŞMA
ŞARTLARININ KADIN İŞÇİLERİN KİYAFETLERİNDEKİ
YANSIMALARI: CİBALİ TÜTÜN FABRİKASI ÖRNEĞİ

(1884-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Melek YEŞİLYURT

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

İstanbul

Ocak -2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Nükte Sevim DERDİÇOK

Üye: Prof. Dr. Zeyneb ÇAĞLIYAN İÇENER

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlamış olduğum “**Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Farklılaşan Sosyo-Ekonomik Yapı, Kültürel Koşullar ve Çalışma Şartlarının Kadın İşçilerin Kıyafetlerindeki Yansımaları: Cibali Tütün Fabrikası Örneği (1884-1950)**” adlı araştırmada öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Melek YEŞİLYURT

ÖN SÖZ

Araştırmamdaki her aşamada bana yardımcı olan kıymetli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI hocama, yüksek lisans eğitimim boyunca desteklerini bir an bile esirgemeyen sevgili eşim Yavuz Yeşilyurt'a ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Melek YEŞİLYURT

İstanbul- 2025

ÖZET

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E FARKLILAŞAN SOSYO- EKONOMİK YAPI, KÜLTÜREL KOŞULLAR VE ÇALIŞMA ŞARTLARININ KADIN İŞÇİLERİN KIYAFETLERİNDEKİ YANSIMALARI: CİBALİ TÜTÜN FABRİKASI ÖRNEĞİ (1884- 1950)

Melek YEŞİLYURT

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Nuray OCAKLI

Ocak.,2025 – 100 sayfa

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemi ve İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde sanayi üretiminin bir parçası olan kadınların farklılaşan çalışma şartları ve kültürel ortamlarının yansımalarını, Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışan kadın işçilerin iş kıyafetleri üzerinden açıklamaktır. Osmanlı modernleşme döneminde kurulan modern fabrikalarda kadın işçiler, imparatorluğun sanayi ekonomisinin bir parçası olmuştur. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı sebebiyle erkek nüfusunun askere alınması, özellikle alt gelir grubundaki kadınların geçimini sağlayabilmek için farklı sanayi kollarında faaliyet gösteren fabrikalarda çalışmaları ve bütün Avrupa'da olduğu gibi savaş ekonomisinin ana işgücü haline gelmelerini sağlamıştır. Fakat sonu gelmeyen savaşlar sebebiyle on dokuzuncu yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun yüzyılı olması ve 1923'te Cumhuriyet'in ilanına kadar da bu savaş döneminin devam etmesi, kadın işgücünün üretimdeki önemli rolünü koruması sonucunu doğurmuştur. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde aile imalathanelerinde ya da evlerinde çalışarak üretimin parçası olan kadınlar, imparatorluğun modernleşen ekonomisiyle fabrikaya geçiş sürecinde evlerindekiyle farklı, resmi nizamnamelerle belirlenmiş çalışma kıyafetleriyle

çalışmaya başlamışlardır. İmparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde de değişen şartlar sebebiyle kadın işçilerin kıyafetlerinde içinde buldukları yeni şartlara göre değişimler olmuştur.

Bu araştırmada Nitel Araştırma yönteminin içerisinde Tarihsel Metot, Literatür Tarama ve Doküman İncelemesi yöntemleri kullanılarak elde edilen bulgular çalışmaya özgün bir biçimde yansıtılmıştır. Çalışmada öncelikle Tarihsel Metot yöntemi ile Cibali Tütün Fabrikasının kurulduğu yıl olan 1884 yılı ile İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecini ele alan 1950 yılları arasındaki dönem ele alınmıştır. Özellikle Doküman İncelemesi sonucunda elde edilen kadın işçi kıyafetlerine dair dönem fotoğrafları, gazete ve dergilerden elde edilen bulgular ve medyadan elde edilen bilgiler sentezlenerek çalışmaya yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı'da Kadın, Kıyafet, İşçi Kıyafetleri, Cibali Tütün Fabrikası.

ABSTRACT

THE REFLECTION OF THE DIFFERENTIATING SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE, CULTURAL CONDITIONS AND WORKING CONDITIONS FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC IN THE CLOTHING OF FEMALE WORKERS: THE EXAMPLE OF CIBALI TOBACCO FACTORY

(1884-1950)

Melek YEŞİLYURT

Master, History and Civilization Researches

Thesis Supervisor: Asst. Prof. Dr. Nuray OCAKLI

January, 2025- 100 pages

The aim of this study is to explain the reflections of the different working conditions and cultural environments of women who were a part of industrial production during the modernization period of the Ottoman Empire and the transition from the Empire to the Republic, through the worker's clothing of women workers working in the Cibali Tobacco Factory. Women workers in the modern factories established during the Ottoman modernization period became a part of the industrial economy of the empire. However, the conscription of the male population due to World War I caused women, especially those in the lower income group, to work in factories operating in different industrial branches in order to earn their living and, as in all of Europe, to become the main labor force of the war economy. However, the fact that the 19th century was the longest century of the Ottoman Empire due to the endless wars and that this war period continued until the declaration of the Republic in 1923 resulted in the preservation of the important role of women labor in production. During this change and transformation process, women who were a part of production by working in family workshops or at home began to work in worker's clothing determined by official regulations, different from those in their homes, during the transition to factories with

the modernizing economy of the empire. During the transition from the empire to the republic, there were changes in the attire of women workers according to the new conditions they were in due to the changing conditions. In this research, the findings obtained by using the Historical Method, Literature Review and Document Review methods within the Qualitative Research method were reflected in the study in an original way. In the study, first of all, the period between 1884, the year the Cibali Tobacco Factory was established, and 1950, which covered the transition from the Empire to the Republic, was discussed with the Historical method. Especially the period photographs of women workers' attire obtained as a result of the Document Review, the findings obtained from newspapers and magazines, and the information obtained from the media were synthesized and reflected in the study.

Keywords: Women in the Ottoman Empire, Clothes, Worker's Clothing, Cibali Tobacco Factory.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
RESİMLER LİSTESİ.....	x
EKLER LİSTESİ	xiii
KISALTMALAR.....	xv
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1. Tezin Konusu, Amacı ve Kaynakları	1
1.1. Tezin Kapsamı, İçeriği ve Önemi.....	4
1.2. Tezin Araştırma Yöntemi	4
İKİNCİ BÖLÜM.....	6
OSMANLI EKONOMİSİNDE SANAYİLEŞME VE KADIN İŞÇİLER.....	6
2. Osmanlı Ekonomisinde Sanayileşme ve Kadın İşçiler	6
2.1. Cumhuriyet Ekonomisinde Sanayileşme ve Kadın İşçiler.....	7
2.2. Osmanlı Devleti'nde İşçilik Kavramının Oluşumu	8
2.3. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın İstihdamı	11
2.4. Osmanlı'da Kadın Kıyafeti	23
2.5. Osmanlı Devleti'nde Kadın İşçi Kıyafetleri	34
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	40
CİBALİ TÜTÜN FABRİKASI VE KADIN İŞÇİLER	40
3. Cibali Tütün Fabrikası ve Kadın İşçiler	40
3.1. Cibali Tütün Fabrikası'ndaki Protestolar ve Fabrika'nın Genel Durumu.....	45
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	53

CİBALİ TÜTÜN FABRİKASI'NDAKİ KADIN İŞÇİ KIYAFETLERİ.....	53
4.Cibali Tütün Fabrikası'ndaki Kadın İşçi Kıyafetleri	53
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	59
SONUÇ.....	59
KAYNAKÇA.....	62
EKLER.....	72

RESİMLER LİSTESİ

Resim 2. 1: Bursa'daki Bay Feres'i İplik Fabrikası'nda Çalışan Kadınlar ile Birlikte Gösteren Kartpostal (1910).....	8
Resim 2. 2: Konfeksiyon Atölyesinde Çalışan Kadınları Gösteren Fotoğraf (1930)..	9
Resim 2. 3: Çalgıcı Kadınlar (Bibliothèque Nationale de France).....	10
Resim 2.4: I. Dünya Savaşı Yetimlerine Yerleştirildikleri Darüleytamlarda (Yetimhane) Verilen Mesleki Eğitimi.....	11
Resim 2. 5: Bir İş Yerinde Çalışan Beş Genç Kadını Poz Vermiş Şekilde Gösteren Fotoğraf (1950).....	12
Resim 2. 6: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kadın Giysileri.	13
Resim 2. 7: Çalışan Kadın.....	14
Resim 2. 8: İzmir'de İncir İşleyen Kadınlar.....	15
Resim 2. 9: Harp Yıllarında Osmanlı Ordusuna Sargı Bezi Hazırlayan Kızılay'ın Kadın Çalışanları.....	16
Resim 2. 10: İlk Kadın Doktor.....	17
Resim 2. 11: Telefon Memureleri.....	18
Resim 2. 12: Cumhuriyet'in İlk Yılları, Daktilo Kadınlar.....	20
Resim 2. 13: IV. Mehmet Harem'e Girişinde Müzik ve Şarkıyla Karşılıyor.	24
Resim 2. 14: Lady Montagu Osmanlı Kadın Kıyafeti ile (1844).....	27
Resim 2. 15: Levni'nin Hanım Sultan Minyatürü.....	28
Resim 2. 16: Yelpazesi ve Çiçeğiyle Türk Kadını (1890).....	29
Resim 2. 17: Levni, On Yedinci Yüzyılda Feraceli Kadın / On Dokuzuncu Yüzyılda Kadınların Gündelik Kıyafetlerinde Ferace.....	30
Resim 2. 18: 1860- 1890 Yılları Arasında Kadın Giysileri ve Kol Formları.....	31
Resim 2. 19: Türk Kızlarının Kostümü.....	32

Resim 2. 20: On Dokuzuncu Yüzyılda Sokak Kıyafetiyle Türk Kadını / 1912’de Jöntürk Şıklığı.	33
Resim 2. 21: On Sekiz ve On Dokuzuncu Yüzyıl’a Ait Bir Çift Terlik.	34
Resim 2. 22: Osmanlı Devleti’nde Yerel Kıyafetle Çalışan Kadınlar.	35
Resim 2. 23: Evde Dikiş Diken Kadınlar.	35
Resim 2. 24: Halı Dokuyan Ermeni Kızlar, Kumkapı.	36
Resim 2. 25: Bir Halı Fabrikası’nda Dokuma Yapan Kadınlar (1910).	37
Resim 2. 26: Osmanlı İstanbul’unda Temizlik İşçisi Kadınlar.	38
Resim 3. 1: Cibali Tütün Fabrikası, On Dokuzuncu Yüzyıl.	41
Resim 3. 2: Cibali Tütün Fabrikası. Enfiye Yapılan ve Yabancı Sigaralara Bandrol Sarılan Yer. Reji Dönemi. 1900’lerin Başı.	42
Resim 3. 3: Cibali Tütün Fabrikası, Tekel Öncesi Çocukların Yuvada Zaman Geçirmesini Gösteren Eski Fotoğraf.	43
Resim 3. 4: Cibali Tütün Fabrikası, Tekel Öncesi Çocukların Yuvada Zaman Geçirmesini Gösteren Eski Fotoğraf.	44
Resim 3. 5: Cibali Tütün Fabrikası, Paketlerde Tütün Koyulan Yer, Reji Dönemi, 1900’lerin başı.	45
Resim 3. 6: “Yaşasın İşçi Sınıfının Birliği, “Evlat Acısına Son” ve “Her İşyerinde Kreş” Yazılı Pankartların Bulunduğu, Bir Protestoda Çekilen Dia.”	46
Resim 3. 7: Cibali Tütün Fabrikası’nda Tefrik Ameliyesi Yapan Kadınlar.	47
Resim 3. 8: Cibali Tütün Fabrikası’nda Yüksek Harman Ayırma Salonunda Ayırma Tezgâhlarının Umumi Görünüşü.	48
Resim 3. 9: Cibali Tütün Fabrikası’nda Tütünü Kucaklarında Taşıyan Kadınlar.	49
Resim 4 1: İhracat Dairesi Çalışanları. Reji Dönemi. 1900’lerin Başı.	53
Resim 4 2: Sigara İmal Eden Makineler. Reji Dönemi. 1900’lerin Başı.	54
Resim 4 3: El ile Sigara Yapılan Yer. Reji Dönemi. 1900’lerin Başı.	55
Resim 4 4: Tekel Öncesi Tütün Ayırma İşlemini Gösteren Eski Fotoğraf. 1940.	56
Resim 4 5: Tekel Öncesi Harman Ayırma İşlemini Gösteren Eski Fotoğraf. 1940... ..	56

Resim 4 6: Pipo Tütünlerinin Kutulara Doldurulması.	57
Resim 4 7: Sigara Kutularının Etiketlenerek Gruplandırılması.	57
Resim 4 8: Kutulara Tütün Dolduran İşçiler.....	58
Resim 4 9: Kadın İşçilerin Paydosu.	58

EKLER LİSTESİ

- EK 1:** Cibali'deki Reji Fabrikası'nda Sıhhiye Müfettişi Tarafından Yapılan Teftişte Hıfsızsıhhaya Mugayir Bulunan Ahvalden Bahisle İcra-yı İcabın Yapılması..... 72
- EK 2:** Selanik Reji Amelesini Greve Teşvik Edenlerin Teb'idleriyle Uygunsuzluğa Meydan Verilmemesi. Cibali Reji Fabrikası'ndaki Ameleyi Greve Teşvik Edenlerden İtalya Tebasından Sigaracı Nesim'in Memleketine Gönderilmek Üzere Sefarete Teslim Edildiği Vasil Sarandi'nin ise Kayseri'ye Sürgün Olundukları. 73
- EK 3:** Isparta'da Müslüman Kadın ve Kızlarının Çalışabilmesi İçin Müslümanlar Tarafından İşletilen Halı Tezgahlarının Kurulması Gerektiği..... 74
- EK 4:** Isparta İslam Kız ve Kadınlarının Hristiyan Evlerinde Hizmetçilik ve Hristiyanların Halı Tezgahlarında Çalışmalarının Uygun Olmadığı ve Bu Halı Tezgahlarının Evlerde Kurulup İslam Kadınlarının El Maharetlerini Kullanmaya Devam Etmeleri Hususunda Gerekenin Yapılması. 75
- EK 5:** Isparta'da İslam Kadınlarının Hristiyanların Evlerinde Halı Dokumak Vesair Hizmetlerde Bulunmak Maksadıyla Devam Etmelerinin Dinen ve Siyaseten Sakıncalarına Binaen Men Edilerek Müslümanlar Arasında Halıcılığın İnkışafı Maksadıyla Mahalli Ziraat Bankası'nca Kredi Açılması. 76
- EK 6:** Üzüm, İncir, Tütün ve Palamut Mağazalarında Kadınların Velilerinin İzniyle Erkeklerden Ayrı Bir Mahalde Çalıştırıldıkları Yevmiyelerinin Diğerlerinin de Kadınlar Vasıtasıyla Tevdi edildiğinden İslami Kaidelere Bir Tecavüz Vuku Bulmadığı..... 77
- EK 7:** Cibali'deki Tütün Fabrikasının Amelesinin Grev Yapmak İstedikleri..... 78
- EK 8:** Cibali Tütün Reji Fabrikası'ndaki İşçilerin Zam İsteği ile Ayaklanma Teşebbüsü Üzerine Gerekli Tedbirlerin Alınmasının İlgili Birimlerden İstenmesi. 79
- EK 9:** Bursa'daki İpek Fabrikalarında Çalışan Kadın İşçilerin Üçer Kuruş Ücretle Günde 14 Saatten Fazla Çalışmaya Zorlanmaları Sağlıklarını Tehdit Ettiğinden Nezaretten Bir Memurun Gönderilerek İpek Fabrikalarındaki İşçiler Hakkında

İncelemelerde Bulunması ve Neticeye Göre Mesai Saatlerinin Değiştirilmesi (Ticaret Nafia)..... 80

KISALTMALAR

Age:	Adı Geçen Eser
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO:	Bab-1 Ali Evrak Odası
DH. MKT:	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemı
DH. İD:	Dahiliye Nezareti İdare
Vb.:	Ve benzeri
Vd.:	Ve diđerleri
YA. HUS:	Yıldız Sarayı Hususi Maruzat

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1. Tezin Konusu, Amacı ve Kaynakları

Osmanlı Toplumunda, kadınların ekonomik hayattaki konumu hakkında yapılan tartışmaların on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıllar arasını kapsadığı fikri yaygın olsa da durum hiç de öyle değildir. Aksine Osmanlı kadını, hane içinde ve dışında daima aktif olmuştur. Köy ve kentlerdeki hemen hemen her meslek dalında çalışmış, özellikle İstanbul gibi büyük ticaret merkezlerinde faal olmuştur. Gayrimenkullere sahip kadınlar, mallarını işletip devredebilirken; kırsal kesimde çalışan kadınlar, ev ile tarla arasında çalışmaya devam etmiştir. El işleri ve dokumacılık önemli işgücünü oluşturmuş, evlerinin alt katında bulunan dokuma tezgâhları, üretimde işlevselliği ve rahatlığı sağlamıştır. Kırsal hayatta yaşayan Osmanlı kadınları için halı ve kilim dokumak ek gelir kaynağı sağlamış, fabrika niteliği taşımayan küçük birimlerde sürdürülmüştür. Kentte yaşayan Osmanlı kadınlarının ise tüketim bölümünü oluşturduğu söylenebilir. Sanayi Devrimi neticesinde toplumda daha ucuz işgücüne talebin artmasının yanında, siyasi olayların yansımaları, toplumsal dengelerde değişimlere neden olmuştur. 1914 ile 1918 yılları arasında yaşanan savaşların toplumun ekonomik dinamiğini değiştirmesi üzerine, erkeklerin çalıştığı alanlardaki boşluğu kadınlar doldurmaya başlamıştır. Kadınların çalışma hayatına başlamaları, bu durum ile ilişkilendirilmiştir.

Osmanlı modernleşme döneminde kurulan modern fabrikalarda kadın işçiler, imparatorluğun sanayi ekonomisinin bir parçası olmuştur. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı sebebiyle erkek nüfusunun askere alınması neticesinde, özellikle alt gelir grubundaki kadınların geçimini sağlayabilmek için farklı sanayi kollarında faaliyet gösteren fabrikalarda çalışmalarına yol açmış ve böylece kadınlar bütün Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da savaş ekonomisinin ana işgücü haline gelmiştir. Fakat sonu gelmeyen savaşlar sebebiyle yirminci yüzyılın imparatorluğun en uzun yüzyılı olması ve 1923'te Cumhuriyet kurulana kadar da bu savaş döneminin devam etmesi, kadın işgücünün üretimdeki önemli rolünü koruması sonucunu doğurmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrasındaki dönemde de genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yaklaşık 13 milyon olan nüfusunun çoğunluğunun kadın, çocuk ve yaşlılardan oluştuğu göz önüne

alındığında, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde de kadın işgücünün genç Türkiye'nin milli ekonomisinde hayati bir yeri olduğu görülmektedir. Bu değişim ve dönüşüm sürecinde aile imalathanelerinde ya da evlerinde çalışarak üretimin parçası olan kadınlar, imparatorluğun modernleşen ekonomisiyle fabrikaya geçiş sürecinde evlerindekiyle farklı, resmi nizamnamelerle belirlenmiş çalışma kıyafetleriyle çalışmaya başlamışlardır. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde de değişen şartlar sebebiyle kadın işçilerin kıyafetlerinde içinde buldukları yeni şartlara göre değişimler olmuştur.

Pemila Vural (2022), "Osmanlı'da Kadının İstihdam Alanlarına Etkin Katılımı (on dört – on sekizinci yüzyıl)" başlıklı tez çalışmasında, Osmanlı'da kadının iktisadi hayat içerisindeki rolünün tüm sınırlamalara karşın devam ettiğini ifade etmektedir. Hane içi üretimden tarlaya, atölyelerde imalatı gerçekleştirilen ve üretilen ürünlerin pazarlarda satışının yapılmasına kadar birçok farklı alanda çalışan Osmanlı kadınının, iktisadi gücünü ve ekonomideki rolünü Sanayi Devrimine kadar değişen süreci ile ele almıştır.

Fusun Kökalan ise (2002) "1980 Sonrası Türkiye'de Kadın Çalışmaları" başlıklı tez çalışmasında, kadın çalışmalarını, feminist teoriler üzerine toplumda yaşanan çatışmalar ve ayrışmalar bağlamında değerlendirmektedir. Kadın çalışmalarını 1980 sonrasında toplumsal yapılarla ilişkilendirerek, var olan sistemde yer edinmesi gerektiğini vurgulamış; ataerkil sistemde, kadının toplumdaki yerini açıklamıştır. Feminist teorideki eleştirelilik ile kadın çalışmalarındaki akademik ve sistematik yönelimler arasındaki farkları ortaya koymuştur.

S. Aygen Erdentuğ (1980) "Bursa Pamuk İpliği Sanayiindeki Bir Fabrikada Çalışan Bir Grup Kadın İşçinin Fabrika İçi ve Aileyle Olan Sosyal İlişkileri" başlıklı doktora çalışmasında fabrikada çalışan kadın işçilerin çalışma hayatındaki ilişkilerini konu edinmektedir. Bununla birlikte iş koşullarının işçinin ailesi ve yakın çevresiyle sosyal ilişkilerini etkileme biçimi Bursa Pamuk İpliği Sanayi Fabrikası örneklem alınarak aktarılmaktadır.

Duygu Dilek (2021) "Sosyal Fabrika'nın Çalışanları Üzerindeki Etkisi: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası" başlıklı çalışmasında, Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nın üretim alanından ziyade çalışanlarına ve ailelerine kültürel ve sosyal faaliyetleri sunan fabrika olduğunu aktarmaktadır. Kreş, balo, sinema gibi etkinliklerin yanında işçilerin eğitim anlayışına etkisi incelenmiştir.

Şafak Başkaya (2022) “Osmanlı’da Kadın Hareketi, Gelenek ve Din” başlıklı çalışmasında, kadının toplumsal ve hukuki konumunu, yenileşmeyle gelişen değişimlerini dini yaklaşımlar çerçevesinde incelemiştir. Kadın hareketine gelen eleştiriler, özgürlükçü yazarların gelenek ve din üzerine yorumlarını, toplumsal değişim ekseninde aktarmaktadır.

Bir diğer çalışma ise tezin örnekleme olarak seçilen Cibali Tütün Fabrikası üzerine Cansu Önder Yılmaz’ın (2022) “Yeniden İşlevlendirilen Endüstri Yapılarının Yakın Çevreleri Üzerindeki Etkileri; Kadir Has Üniversitesi Cibali Semt Örneği” başlıklı çalışmasıdır. Önder Yılmaz çalışmada, endüstri yapılarının yeniden değerlendirilmesinin örneğini teşkil eden Cibali Tütün Sigarasından bahsetmektedir. Fabrikanın Kadir Has Üniversitesine dönüştürülmesi, işlevlendirme kriterleri kapsamında olumlu değerlendirilmiş, kentsel dönüşüm ve çevre düzenlenmesi örneği teşkil etmiştir.

Gülhan Balsoy (2009) “Gendering Ottoman Labor History: The Cibali Régie Factory in the Early Twentieth Century” başlıklı makalesinde, Osmanlı emek tarihinde kadının yerini Cibali Reji Fabrikası özelinde açıklamaktadır. Yirminci Yüzyıl’da çekilen Cibali Reji Fabrikası’nın fotoğrafları üzerinde, kadın işçilerin toplumsal koşullarını ve cinsiyete dayalı iş bölümlerini yorumlayarak kadın işçilerin tarih yazımındaki eksikliğine ışık tutmak istemiştir.

Eser Selen ve Mary Louise Şimşek (2017) “I Am Heré: Women Worker’s Experiences at the Former Cibali Tekel Tobacco and Cigarette Factory in İstanbul” adlı makalesinde Cibali Tütün Fabrikası’nda çalışmış ve hala hayatta olan kadınlarla görüşme sağlayarak, deneyimlerini sözlü tarih çalışmasıyla aktarmaya çalışmıştır. Cibali Tütün Fabrikası, bulunduğu konum itibarıyla birçok çalışana ev sahipliği yapmıştır. Yirminci Yüzyıl’ın başlarından kalma fotoğraflar ve arşiv kayıtlarıyla okuyucuda fabrika hakkında genel çerçeve çizmiştir.

Bu çalışmanın amacı; Osmanlı Devleti’nin modernleşme dönemi ve İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde sanayi üretiminin bir parçası olan kadınların farklılaşan çalışma şartları ve kültürel ortamlarının yansımalarını, Cibali Tütün Fabrikası’nda çalışan kadın işçilerin iş kıyafetleri üzerinden örneklemektir.

1.1. Tezin Kapsamı, İçeriği ve Önemi

Tez'in kaynakları içerisinde; T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden edinilen kaynaklar, Osmanlı Devleti'nde belirlenen tarihler arasında çıkan dergi ve gazeteler, Cibali Tütün Fabrikasına ait dönem fotoğrafları, Cibali Tütün Fabrikası için yazılan makale, dergi, tez ve kitaplar bulunmaktadır.

Tezin kapsam ve içeriği, Cibali Tütün Fabrikası'nın açılış tarihi olan 1884 ve İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinin tamamlandığı 1950 dönemiyle sınırlanmıştır. Bu bağlamda tezin kapsamı Osmanlı Devleti'nde çalışma hayatı ve kadın çalışanlar, Cumhuriyet dönemine geçiş ve beraberinde örneklem olarak alınan Cibali Tütün Fabrikası'ndaki kadın işçiler olarak belirlenmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde erkeklerin nüfusunda azalmalar yaşanması ve ekonomik güçlükler kadın işgücündeki dengeleri değiştirmeye başlamıştır. Genç Türkiye'nin milli ekonomisinde önemli konumda bulunan Osmanlı kadını, değişim ve dönüşüm sürecinde aile imalathanelerinde veyahut evlerinde çalışarak üretimin önemli bir parçası olmuştur. İmparatorluğun modern ekonomisiyle fabrikalaşmaya gitmesi kadınları evlerinde giydiklerinden farklı, resmi nizamnamelerle belirlenmiş iş kıyafetleri ile çalışmaya mecbur kılmıştır. Kadın işçilerin kıyafetleri dönemin sosyal, ekonomik, kültürel koşullarına göre şekillenmiş; değerlendirme yaparken işin türü, toplumsal sınıf, coğrafi bölge ve dini gereklilikler kumaş ve malzemenin seçiminde önemli rol oynamıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde farklılaşan sosyo-ekonomik yapı, kültürel değişim ve çalışma şartlarını inceleyen literatürde değişen şartların kadın işçilerin kıyafetleri üzerindeki yansımaları konusunda önemli bir boşluk bulunmaktadır. Bu sebeple çalışmamız bu konudaki literatüre katkı sağlayacak bir araştırma olduğu için özgün ve önemli bir çalışmadır.

1.2. Tezin Araştırma Yöntemi

Tez çalışmasında araştırmanın amacına yönelik birden fazla yöntem kullanılmıştır. Bu bağlamda Nitel Araştırma yönteminin içerisinde Tarihsel Metot, Literatür Tarama ve Doküman İncelemesi yöntemleri kullanılarak elde edilen bulgular çalışmaya özgün bir biçimde yansıtılmıştır. Çalışmada öncelikle Tarihsel Metot yöntemi ile Cibali Tütün Fabrikasının kurulduğu yıl olan 1884 yılı ile İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecini ele alan 1950 yılları arasındaki dönem ele alınmaktadır.

Literatür Tarama Yöntemi ve Doküman İncelemesi ile elde edilen birincil ve ikincil materyaller konu bütünlüğü gereğince tasnif edilmiş ve Osmanlı Arşiv Belgeleri transkrip edilerek ikincil kaynaklarla anlatımı tamamlanmıştır. Özellikle Doküman İncelemesi sonucunda elde edilen kadın işçi kıyafetlerine dair dönem fotoğrafları, gazete ve dergilerden elde edilen bulgular; Medya İçerik Analizi ile çalışma yeri ve zamanına uygun bir şekilde bulgular arasında bağlam kurularak tez çalışmasına yansıtılmıştır. Dönem fotoğrafları araştırmanın somutlaşmasını sağlayacağından oldukça önem arz etmektedir. Bu sebeple her türlü materyal titizlikle incelenip, uygun şekilde çalışmaya eklenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI EKONOMİSİNDE SANAYİLEŞME VE KADIN İŞÇİLER

2. Osmanlı Ekonomisinde Sanayileşme ve Kadın İşçiler

Osmanlı Devleti, ekonomik gücünü feodalizmden farklı olarak toprağa dayalı tımar sistemiyle sağlamıştır. Osmanlı ekonomisinin karakteristik yapısını oluşturan tarım sistemi, bünyesinde birçok işçiyi barındıran sistem olmuştur (Makal, 1997:142). Bu sebeple sanayi ve hizmet alanında çalışan ücretli işçilerin büyük çoğunluğu kentlerde ikamet ederken, tarım bölümünde çalışan işçiler kırsal kesimi temsil etmiştir. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde tarımda çalışan işçiler, hala büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunun yanında özel ve devlet destekli fabrikalar açılmaya başlamış ve madencilik sektöründe gelişmeler kaydedilmesi işçi istihdamını artırmıştır. 1850'li yıllara gelindiğinde devlet fabrikaları, kadın ve erkek yaklaşık 5.000 kişiye istihdam sağlamıştır (Yıldırım, 2013:23-24). Osmanlı Devleti Batı ülkelerine nazaran sanayileşme kavramıyla köy ve kentlerde işçi yığılmalarıyla karşı karşıya kalmamıştır. İstanbul, Bursa, Selanik gibi kentler bu süreçte ücretli emek işçiliğinde kadınlara büyük imkanlar sunmuştur (Yılmaz, 2019 :14). Sanayileşmenin etkileri, ekonomik dengelerin değişkenlik göstermesi, farklı düşünce yapılarının toplumda ses getirmesi ve savaşlarda erkek işgücünde kayıplar yaşanması gibi birçok sebep, Osmanlı kadınının farklı alanlarda çalışmasını kolaylaştırmıştır. Bu sebepler, kadının istihdamında artışa neden olurken, işverenler de kadınları fabrikalara çekmek ve devamlılıklarını sağlamak için belli çalışmalar yapmıştır. Başta yüksek ücretlerle işe alım yapılmış, yeteri kadar alım yapıldıktan sonra ise ücret düşürülmüştür. Atölyelerin yakınlarında kalınacak tesisler yapılmış, iş yerleri yerleşim yerlerine yakın yerlere konumlandırılmıştır. Bu girişimler, kadınların ev işlerini aksatmadan fabrikadaki işlerini de yapabilmesini kolaylaştırmıştır. Sanayi Devrimi ve Kapitalizm kavramlarının birlikte anılması, işçi kavramı üzerine fabrikalarda çalışan mavi yakalı işçileri akla getirmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde işçi sınıfının oluşmamasında sanayinin gelişmemiş olması arasında ilişki bulunmaktadır (Yılmaz, 2019:6).

2.1. Cumhuriyet Ekonomisinde Sanayileşme ve Kadın İşçiler

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte eğitim vb. alanlarda inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Özellikle kadınların sosyal hayattaki rolleri üzerine olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. 1923 yılında kabul edilen *Türkiye İktisat Kongresinde* kadınlar için ayrıcalıklar verilmiş, her ay üç gün izin yapması ve doğum sürecinde (önce ve sonra olmak şeklinde) sekiz hafta ücretli izin verilmiştir. 1924 yılında *Teşkilat-ı Esasiye* kabul edilerek ilköğretim kadın ve erkek ayrımı gözetmeksizin zorunlu hale gelmiş, 1926 yılında *Medeni Kanun*'un kabul edilmesiyle kadın ve erkek arasındaki haklar eşitlenmiştir. 1930 yılında yürürlüğe giren *Belediye Kanunu* ile kadınlar için Belediye Seçimlerine katılabilme, aynı yıl *Kamu Sağlık Kanunuyla* çalışma koşulları güvence altına alınmıştır. Kanun içeriğinde, doğumdan sonraki ilk üç hafta doktor tarafından verilen çalışabilir izni olmadan sağlığını tehlikeye atacak işlerde çalışmayacağı geçmektedir. Bununla birlikte çocuğunu besleyebilmesi için ilk altı ay günlük çalışma saatleri içerisinde iki saat emzirme süresi verilmiştir. 1934 yılında siyasal alanda cinsiyete dayalı eşitsizlik ortadan kaldırılarak Millet Meclisi'nde kadınlara seçme ve seçilebilme yetkisi getirilmiştir. Cumhuriyet Döneminde kadın işçilere yönelik ilk yasal faaliyet 1930 yılında gerçekleşmiştir. Kanun, yetişkin işçilerin dışında kadın ve çocuk işçilerin yapacağı işi, süresini ve yaşını belirleyen hükümleri içermektedir. 1936 yılında ise çalışma hayatını düzenleyen fakat ücret eşitliği konusuna değinilmemiş *İş Kanunu* yürürlüğe girmiştir. 1937 yılında kadınların yer altında ve maden ocaklarında çalıştırılmaması hususunda sözleşme imzalanmıştır. 1945 yılında Türkiye'de ilk sigorta kanunu çıkararak, anne olacak kadın işçiler için güvence sağlanmıştır (Ekmekçi, 2004:32-33) (Cevri, 2020:18).

Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte yukarıda değindiğimiz yeniliklerin gerçekleşmesi, modernleşmeyle beraber laik kurum ve kuruluşların oluşumu ve kadınların çalışma düzeni hakkında bilgiler sunmaktadır. Yine Cumhuriyet döneminde kadınların kurduğu dergi ve gazeteler yayın hayatına devam etmiştir. Bu şekilde hem çalışmış hem de birçok konu hakkında fikir sahibi olmuşlardır. Yeni Cumhuriyet kadınları, 1934 yılında Polis okullarına girebilmiş, istihbarat ve polis haberleşmesi üzerine işe çalışmıştır. 1911 ile 1934 yılları arasında Osmanlı Bankasında 226 kadın memur çalışmıştır (Makal vd, 2021:122,125). Kadınlara seçilme hakkının verilmesinin ardından 1935 yılındaki genel seçimde 18 tane kadın milletvekili parlamentoya girmiştir. Kadınların Kaymakam ve Vali olarak atanması ise 1991 yılında gerçekleşmiştir (Cevri, 2020,10-11).

2.2. Osmanlı Devleti'nde İşçilik Kavramının Oluşumu

Osmanlı Devleti, varlığı ve yapısıyla dinsel, kültürel ve yönetsel özelliklerle bütünleşmiş sosyal bir devlettir. Özgün çalışma sistemiyle yıllar boyu gelişerek ilerlemiştir. Devlet'in toplumsal yapısı üretim, tüketim ve finansal faaliyetleri etkilemiş; şehirlerde ikamet eden yönetici zümrenin yanında kırsal kesimde hayatlarına devam eden göçebe ve köylüler bu niteliğe göre kategorize edilmiştir. Toplumsal denge dinamiğini oluşturan her faktör çalışma hayatını ve istihdamını değiştirdiğinden, sanayi ve hizmet sektöründeki işçiler çalışacakları yer ve bölgelere göre toplanmıştır. Kırsal kesimde nüfusun fazla olması ziraat işçilerinin bu bölgelerde daha fazla bulunduğunu gösterirken; sanayinin gelişmemesi ise ücrete tâbi çalışma hayatında nitelik ve nicelik kaybına yol açmıştır.

Resim 2. 1: Bursa'daki Bay Feres'i İplik Fabrikası'nda Çalışan Kadınlar ile Birlikte Gösteren Kartpostal (1910).

Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi. Görsel Koleksiyon.

Osmanlı Devleti'nde sınıf sistemi bulunmadığından, çalışma hayatı ve koşulları Batılı devletlerle kıyaslandığında farklılıklar göstermiştir. İşçi ve işveren kavramlarını İslami kuram ve kaidelere göre oluşturan Osmanlı Devleti, çalışma hayatındaki düzeni Ahilik teşkilatıyla sağlamıştır. On Dokuzuncu Yüzyılın başlarına kadar varlığı devam eden, belirli meslek guruplarından oluşan ve insanların belirli bir iş üzerine yoğunlaşmasını sağlayan Ahilik teşkilatı, Osmanlı iktisat sistemi için oldukça kıymetlidir. Uluslararası ticari faaliyetlerde büyük başarılar elde eden devlet, siyasi karışıklıklar baş gösterdiğinden askeri alanda da gerilemeler yaşamıştır. Bu durum Ahilik teşkilatındaki işçilerde de bozulmalara ve zayıflamalara sebebiyet vermiştir. Zaman içerisinde Ahilik

teşkilatının yerini Gedikli teşkilat ve Lonca sistemi devralmıştır. Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik durumunu etkileyen bu kuruluşlar, işçi ve işveren arasındaki bağlantıyı güçlendirmiştir fakat işletmelerin küçük yapıda olması işçi sınıfının var olma sürecini geciktirmiştir (Çöpoğlu, 2019:22-39).

Resim 2. 2: Konfeksiyon Atölyesinde Çalışan Kadınları Gösteren Fotoğraf (1930).

Kaynak: Kadın eserleri Kütüphanesi. Görsel Koleksiyon.

Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılda fabrikalar açmaya başlamasıyla canlanan dönüşüm hareketi, işçilik kavramını değiştirmiştir. Bu gelişmeler neticesinde işçi sınıfının kavramsallaştığı ifade edilmektedir (Age:22-39).

Resim 2. 3: Çalgıcı Kadınlar (Bibliothèque Nationale de France).

Kaynak: Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları, 2018.

Erken dönem kaynaklarında yer alan ifadelerle göre, inşaat yatırımlarında ve imalathanelerde dönemsel statüde toplu şekilde çalışılmıştır. Çalışma şeklinin dönemsel olması, sürekli işçi statüsünde bulunmadıklarını göstermektedir. Devlet'in fabrikalaşmaya gitmesi ile istihdam alanları genişlemiş, ücretli işçi açığı oluşturarak işçilerin yaygınlaşmasına da olanak sağlamıştır. Bilhassa sanayi kuruluşlarının da artmasına imkân sunan bu girişim; Selanik, Beyrut, İstanbul, Bursa ve İzmir gibi önemli merkezlerde ücretli işçiliğin daha fazla kişiye ulaşmasını sağlamıştır. Devlet tekelinde bulunan fabrikaların özellikleri, ihtiyaçlar doğrultusunda üretim yapmaktır. Bu nedenle devletin askeri ihtiyaçları için Baruthane, Tophane ve Tersane gibi kuruluşlar için üretim yapılmıştır (Yıldırım, 2011:12-15). Modern yapıya uygun oluşturulan Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak adına, Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte yeni fabrikalar açılması bu duruma örnektir. Harbiye Nezaretinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere açılan fabrikanın işçilerini Acemi Oğlanlar (askerler) ve ücretli işçiler oluşturmuştur. Ücretli emekçilerin büyük oranı ise Kapıkulları ve Yeniçerilerden oluşmaktadır. Acemi Oğlanlar, hasta odalarından sultan hanımların hizmetine, inşaat sektöründen bağ bahçede çalışmaya varana kadar birçok sektörde ücretli işçilik yapmışlardır. Cebeci Ocağındaki Cebeciler askeri alanda çalışmış; barut ıslahatı, silah yapım ve tamiri ile ilgilenmişlerdir. Bunun

yanında on dokuzuncu yüzyılda tarım işletmeleri ve demiryolları inşaatında çalışan birçok işçi de bulunmaktadır (Koç, 2003:13).

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler ise 1871 yılında Ameleperver Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük ederek, işçilerin iş sahibi olması, yardımlaşması ve örgütlenmesi için girişimde bulunmuştur. Sendikal örgütlenme örneği olmayan bu cemiyetin ardından, 1894-95 yıllarında modern anlamda ilk örgütlenme sayılan Osmanlı Amele Cemiyeti oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sanayi hareketlerindeki hızın Batılı devletlere kıyasla geç yaşanması, işçiler ve işçi hakları üzerine düşünme imkânı vermiştir. Paralelinde yaşanan savaşlarda (Balkan, Çanakkale, Birinci Dünya Savaşı) belirgin kayıplar yaşanması ve Batılı devletlerin hızla yükselişe geçmesi finansal dengelerimizin bozulmasına sebep olmuştur. Siyaset ve ekonomi terazisindeki dengenin şaşması sebebiyle, işçiler uzun dönemler ekonomik zorluklar yaşamış; demiryolu, liman ve terzihane gibi birçok alanda bu durumu protesto ederek gösteriler yoluyla haklarını aramak istemişlerdir (Çöpoğlu, 2019:39-48).

Resim 2.4: I. Dünya Savaşı Yetimlerine Yerleştirildikleri Darüleytamlarda (Yetimhane) Verilen Mesleki Eğitimi.

Kaynak: Cumhuriyet İstanbul'unda Kadın, 2020.

2.3. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın İstihdamı

Kadın, Osmanlı İmparatorluğunda önemli konumda bulunmuş, birçok farklı çalışma alanında hünerlerini göstermiş; küçük işletmelerin ve ücretli çalışma hayatının ortaya

çıkmasından yüzyıllar önce, sosyal hayatta yerini korumuştur (Batu, 2021:14). Erkek egemenliğinin ağır basmasından ötürü kadınlarla alakalı sosyal, siyasal ve ekonomik alanlardaki bilgiler daha sınırlı kalmıştır. Tarih yazımından sorumlu anlatıcıların erkeklerden oluşması, 1950'li yıllara kadar tarihi olguların erkek perspektifiyle aktarılmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, kadınların çalışma hayatındaki yeri, çalışma koşulları ve emek tarihindeki konumunun Tanzimat Dönemi (1839-1908) sonrasında olduğu ileri sürülmüştür (Durakbaşı, 2020:24).

Resim 2.5: Bir İş Yerinde Çalışan Beş Genç Kadını Poz Vermiş Şekilde Gösteren Fotoğraf (1950).

Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi. Görsel Koleksiyon.

Erken dönemde yaşanan bu problem, on dokuzuncu yüzyılda kadınların farklı alanlarda çalışma hayatına atılmasıyla birlikte daha fazla veriye ulaşmayı kolaylaştırmıştır (Yıldırım, 2011:125). Mesleki tabakalaşma ve sanayi ilişkilerinin gelişimi, kadının emek gurubu olarak temsil edilmesini etkilemiş; imalat, ticaret ve sanayi üretimi kadınların medeni durumları ile ilişkilendirilmiştir. Birçok kadın, baba ve kocalarının maddi konumlarından istifade ederek, toplumsal sınıfta varlığını korumuştur. Ücrete tâbi tutulmadan hanelerinde üretken ve devamlı çalışan Osmanlı kadınları, vakfetme kültürüyle her türlü ticari faaliyetleri Vakıf Tahrir Defterlerinde kayıt altında tutmuştur. Misal, Osmanlı topraklarına İstanbul'un da dahil edilmesiyle

beraber, şehrin ihyası için yalnızca kadınlar tarafından %30 oranında mülk vakfedilmiştir (İlengiz, 2010:21).

İstanbul, vakıf alanında birçok yapıyı barındıran zengin bir ticaret merkezi olması sebebiyle Esnaf, Tüccar ve Üreticilerin gruplaştığı şehir olmuştur. Ticari canlılık sebebiyle de birçok kadının çalışmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple Osmanlı kadınlarının varlıklı olması ve varlıkları üzerinde söz sahibi olabilmeleri, ticari ilişkilerinde din temelli etkenlerin problem oluşturmadığına işaret etmektedir. Bunun yanında Osmanlı kadınının ekonomik hayattaki varlığı her anlamda serbest çalışabildiğini göstermemektedir. Mahremiyet kavramı, çalışma şeklini ve koşullarını etkilemiştir. Kadın ve erkeğin bir arada çalışmasının uygun olmayacağı düşüncesi zaman zaman fermanlar, emirler ve yasaklamalarla bildirilmiştir. Kadının çalışma hayatı belli bir sınırlılık içerisinde tutulmaya çalışılmışsa da aile üyelerinden veyahut bireysel elde edilen ticari gelirler sayesinde esnaf gediklerini devralabildikleri aktarılmaktadır (Durakbaşı vd, 2020:28).

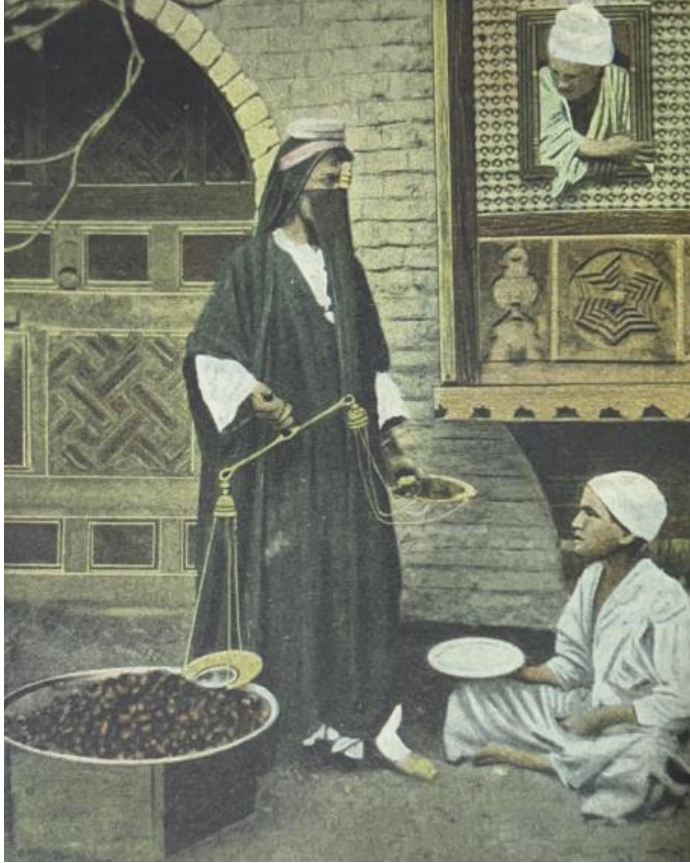

Resim 2.6: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kadın Giysileri.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı. Görsel Arşiv Koleksiyonu.

Osmanlı toplumunda kadınların kırsal ve şehir hayatındaki konumu, toplumsal yaşamın getirilerini ve zaman içerisindeki ekonomik katılımlarını belli ölçülerde etkilemiştir. Kırsal kesimde tarımla uğraşan kadınların varlığı gibi kentli Osmanlı

kadınları da Kayseri, Bursa ve İstanbul gibi ticari imkanların daha fazla olduğu şehirlerde faaliyet göstermiştir. On dokuzuncu yüzyıl sonları ve yirminci yüzyılın başlarındaki kadın çalışan sayısında artış gözle görülür bir seviyeye gelmiştir. Önceki dönemlerde kadın çalışan sayısından ziyade var oldukları meslek grupları ile kadınların çalışma hayatına on dokuzuncu yüzyılın başlarında girdiği görülmektedir. “Bakkal, berber, aşçı, basmacı, çilingir, hüseynci, kayıkçı, macuncu, bahçıvan, bozacı, bükücü, çizmeci, çalgıcı, değirmenci, terzi, duvarcı, dülbendci, dülger, ekserci, et hamalı, fıncancı, kemhacı, keresteci, koltukçu, kuş kafesçi, kuyumcu, püskülcü, sandalacı, sebzeçi, sütçü, şerbetçi, tuğlacı, tütüncü” gibi zengin meslek gruplarında kadın çalışanları görmek mümkündür. Verilen meslek grupları ve on dokuzuncu yüzyılın başları olması sebebiyle kadınların çalışma hayatından pek de uzak olmadığı aşikârdır (Yıldırım, 2011:126).

Resim 2.7: Çalışan Kadın.

Kaynak: Osmanlı İstanbul’unda Kadın, 2020.

İngiltere’de mülkiyet hakkının 1887 yılında sadece evli kadınlara verilmesinin yanında Osmanlı Devleti’ndeki kadınlar, evlerde, dükkânlarda, bostan ve meyve bahçelerine

varana kadar tüm alanda mülk sahibi ve miras bırakma hakkına dahi sahip olmuştur. Kadınlar ev, bahçe, tarla ve dükkân gibi gayrimenkullere sahip olmuş, mülk alışverişinde bulunarak ekonomideki varlıklarını ispatlamışlardır (Uysal, 2014:7-8). Tereke defterine bakıldığında alınan bilgiler sonucunda çok miktarda mülkü olan kadınların miras bıraktığının kayıtlı olduğu görülmüştür (Sancar, 2010: 163). Bunların yanında; kadınlar dokumacılık, mum imalatçılığı, sütannelik, hasta bakıcılığı, çiçek yetiştiricilik, hizmetçilik vb. birçok farklı alanlarda çalışmışlardır. Gülsuyu ve mum gibi ürünlerin üretimini gerçekleştirip pazarlarda satışa sunmuşlardır. Osmanlı'nın Müslüman kadınları iplik eğirerek dokuma yapmış ve devlet için tekstil üretimine büyük katkı sağlamıştır (Emecen, 2014:207).

Resim 2.8: İzmir’de İncir İşleyen Kadınlar.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı. Görsel Arşiv koleksiyonu.

On yedinci yüzyılın sonlarına bakıldığında dokuma, nakış vb. alanlarda üretim yapan kadınların ürünlerini doğrudan pazarlarda sattığı, Manisa şehrinde ise şehre getirilen pamuk alıcıları arasında erkekler dışında kadınların da olduğu bilinmektedir (Sancar, 2010:127). Genellikle ev tezgâhlarında başlayan dokumacılık işleri, fabrika sayılmayan küçük işletmelerce devam etmiştir. Dokumacılık ve dokumacılığa bağlı farklı sektörlerdeki üretim mekanizmasının ağır işlemesi ve ihtiyaç açığının tümüyle karşılanamaması, arta kalan ürünlerin değerlendirilebileceği fikrini oluşturmuştur. Bu sebeple kadınlar ellerinde artan ürünlerini pazarlarda satmıştır. Avrat Pazarı’nda ürün

tedariği ve seyyar satıcılık yapan kadınlar da bulunmaktadır. Hristiyan ve Yahudilerde boşanmaların önünü alabilmek için “Drahoma” adında maddi yardım uygulaması bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda bulunan Yahudi ve Rum kadınlar da bu geleneğe katkı sağlamak için ev dışında çalışarak ailelerine maddi destekte bulunmuştur (Durakbaşı, 2020:44-52). Osmanlı toplumunda kadınların üretime katkıları yaşamış oldukları köy ve şehre göre değişmiştir. Yaşamış oldukları yer ve yaşam şekilleri ise üretime katkılarını şekillendirmiştir. İnceleme yaparken bu doğrultuda hareket etmek daha sağlıklı olacaktır. Bu sebeple kırsal alanda çalışan kadın, ev ile başlayan küçük yapı birimini çevreleyerek hanesine ve çevresine katkıda bulunmuş; hanelerine destek olmak için tarlada üretici olarak çalışmış ve yün eğirerek kilim dokumuştur (Yılmaz ve Zoğal, 2015:8). Hemen hemen her evde bulunan dokuma tezgâhları, zamanla fabrika statüsünde olmayan küçük işletmelere dönüşmüştür (Bektaş, 2019:16).

Resim 2.9: Harp Yıllarında Osmanlı Ordusuna Sargı Bezi Hazırlayan Kızılay’ın Kadın Çalışanları.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı. Görsel Arşiv Koleksiyonu.

Sebze, meyve gibi tarımsal ürünlerin yanında ev içerisinde ürettikleri el işlerini de pazarlarda satışa sunmuşlardır. Bu pazarlarda kadınlar hem üretici hem de tüketici konumunda yer almıştır (Dingeç, 2010:12). Gıda üretim ve satışıyla ilgilenen kadınlar bulunmaktadır. Süt ürünleri, et, peynir, zeytinyağı, börek ve poğaçaya gibi ürünlerin satışını yaparken, el becerilerine uygun yemekleri yaparak da gelir elde etmişlerdir. Çeyiz işçiliğinde maharetli olan Osmanlı kadınları iplik, dantel ve kumaş üretmiş;

işlediği oya ve nakışlı eşyanın satışını yapmıştır. Kasnak ve yorgan işlemeciliği yaparak ücrete tâbi çalışmışlardır (Durakbaşı, 2020:44-57). Misal, Osmanlı Devleti'nin son yılları ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış şair Nezihe Hanım, nakış işlemeciliği yaparak geçimini sağlamaya çalışan kadın işçilerdendir (Sezer, 1992:36). Osmanlı Devleti'nde bulunan çeyiz serme adetiyle Yahudi kadınlar da ilgilenmiş, İstanbul'da ikamet eden kadınlar, ürettikleri ürünlerini Bedesten ve Gelincik çarşısındaki esnafa satmıştır. Çeyiz serme adetleri, ücret karşılığında çalışan kadın sektörüne katkı sağlamıştır. Kadınların az maliyetle çok iş yapması ve üretimin akışını devam ettirmesi esnaflar arasında gerginliğe sebep olmuş, bu sebeple mahkemeye şikâyetle bulunmuşlardır. Mahkeme, basma ve boyama işlemlerinin Hasköy, Tophane, Galata ve Üsküdar da esnafların gözetimindeki atölyelerde üretilmesini şart koşmuştur (Age:60).

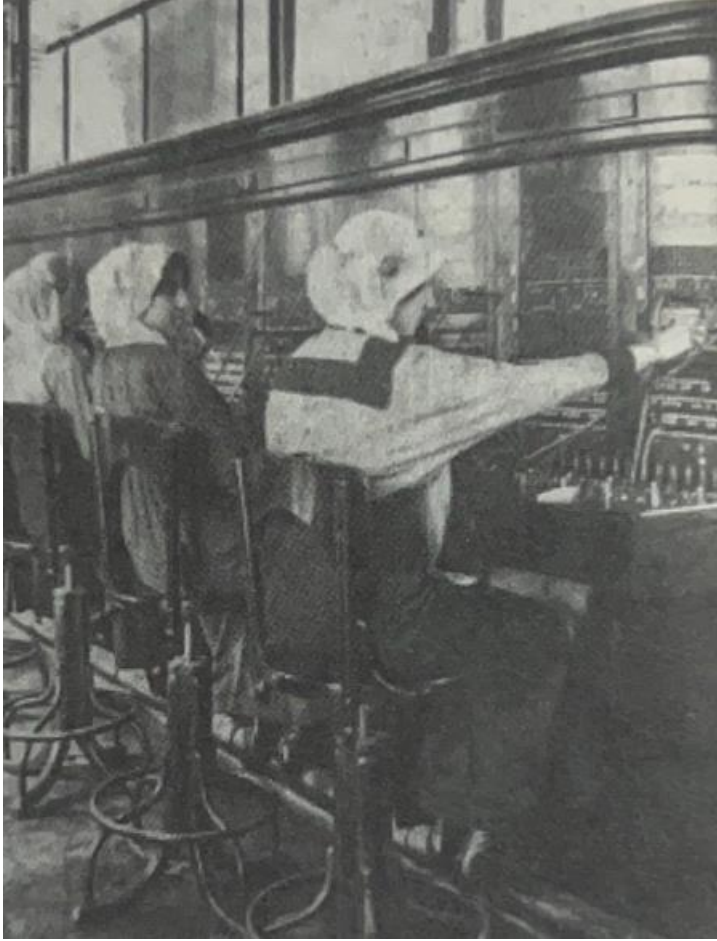

Resim 2.10: İlk Kadın Doktor.

Kaynak: Cumhuriyet İstanbul'unda Kadın, 2020.

1908 yılından önce, Osmanlı Devleti'nin geleneksel toplum yapısında kadına addedilen görev, daha çok annelik olmuştur. Kadının görevinin yanında erkek ise evi geçindirmeye görevlendirilmiştir. Bu durum, hızlı bir değişim ile on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında değişime uğramış; kadınlara biçilen rolün modernlik ve geleneksellik arasında dengeli olması amaçlanmıştır. Meşrutiyetle birlikte artan modernleşme sürecinde kadınlar sosyal alandaki değişimlerden de etkilenmişlerdir. Bu dönemde kadınların aydınlanması için süreli yayınlar çıkmış, örgütlenmeler artarak gazete ve dergilere yansımıştır (Yıldırım, 2011:128). Toplumun

ataerkil ve dini yapısından kaynaklı olarak kadınların çalışma hayatına girişinde olumsuz yaklaşımlarda bulunulmuştur. 1908 tarihi sonrasında Türkçü ve Batıcılarla, İslami görüşe sahip kesimler arasında da bu hassasiyet görünmektedir.

Resim 2.11: Telefon Memureleri.

Kaynak: Cumhuriyet İstanbul’unda Kadın, 2020.

Batıcılar ve Türkçüler, kadınların çalışma hayatına dahil olması konusunda olumlu görüş bildirmişken, İslami görüşe sahip olanlar bu görüşe karşı çıkmışlardır (Yıldırım, 2011:129). Osmanlı Devleti’nin son yıllarında yaşamış olan ve şeyhülislamlık vazifesinde bulunan Musa Kazım, İslamcılar arasında durmaktadır (Koca, 2014:150). Musa Kazım, “*Kadının görevi evde, erkeğinki dışarıdadır, bunu değiştirmek tabiatı değiştirmek; kadınları erkek, erkekleri kadın yapmaya kalkışmak gibidir*” sözleriyle görüşünü bildirmiştir. Bir diğer isim olan Galip Bahtiyar, kadınların Osmanlı toplumu içerisinde esaret altında yaşadığını iddia edenlere karşı “*Bu iki hayattan hangisi esarettir? Sermayedarların işçisi olmak mı, evinin sahibi olmak mı?*” sözleriyle tepki göstermiştir (Kurnaz, 1996:65-69). Dini hassasiyeti ön planda tutan Osmanlı Devleti

de bu duruma karşı durmuştur. Cebel-i Lübnan bölgesinde 1874 tarihinde ipek fabrikalarında çalışan erkek ve kadınların aynı ortamda çalıştığı fark edilince, devlet yetkilileri 'edebe aykırılık' görüşü nedeniyle bu duruma müdahale etme kararı almıştır. Uyarılar sonucunda fabrika yönetimi tarafından fiziki düzenleme gerçekleştirilmiş, erkek ve kadınların ayrı yerlerde çalışmaları konusunda dikkat edilmeye başlanmıştır. Bu düzenleme içerisinde erkeklerin çalıştığı ortama kadınların giriş yapmasının ve kadınların çalıştığı ortama da erkeklerin girişinin yasaklanması uygun görülmüştür (Yıldırım, 2011: 129-130). Diğer bir örnek ise Aydın Vilayetine bağlı Ödemiş Kazasında 1912 tarihinde, tütün fabrikalarında çalışan erkek ve kadın Müslüman işçiler ile ilgili dini kurallara uyulmadığının farkına varılması sonucu Dâhiliye Nezareti tarafından soruşturma başlatılmasıdır. Valilik bu soruşturma karşısında, Müslüman kadınların bu alanlarda çalışmaya başlamasının aniden gelişmediğini belirtmiş, bununla birlikte tütünün yanında palamut, incir, üzüm gibi üretim alanlarında da kadın ve kızların yıllardan beridir faal olarak hizmet verdiğini ifade etmiştir (BOA. DH.İD. 107/29). Ayrıca işçilerin zabtiye tarafından her an denetim altında olduğu ve erkeklerden farklı ortamda çalışarak İslami değerlere uygun hareket ettikleri belirtilmiştir. Bunun yanında erkeklerin ücretlerini dahi kadınların elinden aldıkları bildirilmiştir. Müslüman kadınların, gayrimüslim halk içerisinde çalışma durumuna da tepki gösterilmiştir. 1898 tarihinde Isparta Vilayetinde yaşayan Müslüman kadınların Hristiyanlara ait ev ve dükkânlarda hizmetçilik ve halı dokuma işlerinde çalıştıkları öğrenilince, İslam kurallarına ters düştüğü gerekçesiyle yerel yönetim, merkezi yönetimden yardım talep etmiştir (BOA, DH. MKT. 2107/141). Talebe karşılık merkezi yönetim, müdahale edici ve yasaklayıcı bir şekilde yaklaşmamış sadece çözüm yolları göstermiştir. Bunun sebebi ise önceleri gayrimüslimlerin yanında Müslüman kadınların çalışması uygun görülmemiş, yaşanan maddî çöküş ile buna mecbur kalınmıştır. Duruma göre, Müslüman kadınların kendi hanelerinde seccade, kilim ve halı dokumaları için tezgâhlar kurulmaya başlanmıştır. Ayrıca tekstil mallarını da kendi evlerinde üretebilmeleri için dokuma tezgâhlarının arttırılması, yerel yönetimlere verilen emirle bu iş alanıyla ilgilenen Müslüman kadınlara eğitim verilmesi için de karar gönderilmiştir (BOA, DH. MKT. 2179/9). Alınan kararın etkisine bakılacak olursa 1898 tarihinde Isparta'da gerçekleştirilen soruşturmanın akabinde on yıl sonra, 1908 tarihinde tekrar yapılan bir teftiş ile durumun hala aynı olduğu görülmüştür. Verilen emirle dokuma tezgâhlarının arttırılması talebinin, olumsuz mali gerekçeler nedeniyle uygulanamamış olduğu

görülmüştür. Diğer bir taraftan dini kurallara uygunluk sağlandığı takdirde Müslümanların üretim birimleri açmaları için teşvikte bulunulmuş, Ziraat Bankası'ndan kredi kullanma olanağı sağlanarak ticareti canlandırma yoluna gidilmiştir. Lakin alınan önlemler veya sağlanan olanakların on yıllık sürede olumlu sonuçlanmadığı görülmüştür (BOA, DH. MKT. 1238/18).

Resim 2.12: Cumhuriyet'in İlk Yılları, Daktilo Kadınlar.

Kaynak: Cumhuriyet İstanbul'unda Kadın, 2020.

Osmanlı kadınının emek işçisi tanımına kavuşması Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkışıyla ilişkilendirilmiştir. Ev içerisinde daimî üretim sağlamış ve ticari etkileşimiyle hanesine destek olan kadınlar, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru el tezgahlarının yerini fabrikaların almasıyla düzenli gelire sahip olmuştur (Bektaş, 2019). Bu sayede kadın işçilerin istihdam alanları genişlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan kadın işçiler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da benzer çalışma şartları ve koşullarına sahip olmuş; imparatorluğa geçiş sürecinde geçişlilikler ve süreklilikler devam etmiştir. Bursa İpek Fabrikası'nda çalışanların büyük çoğunluğunu kadınlar ve kızlar oluşturmuştur. Fabrika sahipleri, işgücü taleplerini ve verimliliği artırmak için modern teknolojiyle donatılmış yeni makineleri, çalışanlara öğretmek istemiştir. Bu sebeple İtalya ve Fransa'dan tecrübeli usta getirmişlerdir. Getirdikleri ustalar, fabrikada çalışan gayrimüslim kadın işçilere makineleri nasıl kullanmaları gerektiğini göstermiştir. 1840'lı yıllarda fabrika sahipleri işgücü talebini arttırmak için yüksek ücretler vermiş ve bununla birlikte fabrikalarını gayrimüslim mahallelerin içinde veya yanında kurmuşlardır. Fabrika sayılarının artması, paralelinde işgücü talebini artırmış ve işçi

ücretleri hızla yükselmiştir. Bazı işverenler, yakın köylerden işçi çekebilmek için fabrikaların yakınlarında işçilerin konaklayabileceği barakalar inşa etmiştir. Özellikle mevsimlik çalışan koza işçileri için bu durum örnek gösterilebilir. İşverenler yalnızca gayrimüslimlerin çalışmasını istemedikleri için işçi arzını çeşitlendirmek istemişlerdir. Fabrika sayılarının artması, işçilere ulaşmayı güçlendirmeye başlamıştır. Bu sayede emek arzı yükselmiş ve işverenler ücret düşürmeye başlamışlardır (Çakıcı, 2010:40-41).

Osmanlı İmparatorluğu'nda fabrikalarda çalışan kadın işçiler, kökenleri itibariyle farklılıklar göstermiştir. Rumeli bölgesinde fabrikada çalışan kadın işçiler 1840 yıllarında, Müslüman kadınlar ise Bursa İpek Fabrikası başta olmak üzere 1860'lı yıllarda fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlamışlardır (Sencer 1969:93-94). Atölye ve fabrika sayısının devletteki genel sayıya oranla fazla olduğu iki bölge olan Selânik ve Bursa'da, kadınlar sanayi sektöründe daha aktif yer almaya başlamıştır. İngiliz Viskonsülü Maling 1864 tarihinde;

“Bursa’da ipek fabrikaları ve atölyelerinde istihdam edilen 9.000 civarında işçinin pek az istisnaıyla neredeyse hepsi kadın ve çocuk işçilerdi. Fabrika işçilerinin %84’ü yetişkin kadınlar, %12’si kızlar ve %4’ü de erkeklerden oluşmaktaydı. Çalışan kadınların %95’i Rum ve Ermeniler olup, devlet makamlarının Türk kadınlarının fabrikalarda çalışmalarını mümkün olduğunca engellemeye çalıştığını...”

ifadeleri ile durumu raporlamıştır (Yıldırım, 2011:132).

Batı Anadolu’da dokuma ve tekstil sektörünün gelişmiş olması, bu alanlarda daha fazla işgücü açığı oluşturmuştur. Bu sebeple kadın ve erkek işçiler arasında çalışma saat ve ücretleri farklılık göstermiştir. 1870 yıllarının başında Edirne’de yazın 300 ipek çeken kadın işçi 13, kışın ise 10 saat çalışmıştır. Denizli Tavas’ta bulunan 1890’ların dokuma tezgâhlarında kadın işçi sayısı 143’ü bulmuştur. Aynı zamanlarda Uşak’ta bulunan halı tezgâhları 1.000’i geçmiştir. Bu tezgâhlarda çalışan kadın ve kız sayısı ise 3.000’in üzerine çıkmıştır (Martal, 1999:173). 1890’ların başlarında Adana’daki Mavrumati fabrikasında, çoğunu kadın ve çocukların oluşturduğu 300’e yakın işçi çalışmıştır. Yine 1890’lı yıllarda Makedonya’da iplik fabrikalarında çalışanların dörtte üçünü kadınların oluşturduğu 1.570 işçi, kışın 10 saat çalışırken yazın 15 saat çalışmış ve 35 dakika yemek molasına çıkabilmiştir. Kız çocuklarının 6 yaşından itibaren çalıştığı göz

önünde bulundurulduğunda çalışma saatlerinin uzun olduğu düşünülebilir (Makal, 2010:20).

1895 yılında 800 işçi çalıştıran Selanik'teki iki fabrikaya bakıldığında, büyük bölümünün kadın ve kız çalışanlardan oluştuğu, bunun yanında erkek çocuklarından %50 oranında daha düşük maaş aldıkları görülmüştür. İstanbul'da kurulmuş olan Kibrit Fabrikası'nda 1897 tarihinden sonra toplam çalışan işçi sayısı 201'dir. Çalışanların 121'i kadınlardan oluşmuştur (Kurnaz, 1996: 125). Kastamonu dokumacılıkta önde gelen yerlerden biridir. Kadınların yoğun bir şekilde çalıştığı görülmektedir. İstanbul'da bulunan Fransız Ticaret Odası verilerinde, 1900 tarihinde Uşak bölgesinde 1.200 adet kurulu dokuma tezgâhında günlük 2 ila 6 kuruş arasında ücret alan 6.000'e yakın kadın çalışanın olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda Sivas bölgesinde kurulu olan tekstil atölyelerinde kadın istihdamı önemli ölçüde görülmektedir. Bu alanda çalışan kadınların günlük aldıkları ücretler ise 1 kuruş ile 20 kuruş arasında belirlenmiştir. 1902 yıllarında İstanbul İpek Fabrikası'nda da kadın işçi ve çocuk sayılarının 300 olduğu belirtilmiştir. Bölgede bulunan çırçır atölyelerine kadın ve çocuk işçilerin desteği oldukça fazladır. Makedonya'daki İplik Fabrikalarında çalışan 1570 işçinin yarısından fazlasını kadın ve çocuk işçiler oluşturmuştur. 1907 tarihi itibari ile Bursa bölgesinde kurulu olan 165 adet iplik fabrikasında yaklaşık 20.000, dokuma atölyelerinde yaklaşık 2.100 kadın çalışanın varlığı ile tekstil alanında işgücünün çoğunluğunun kadın çalışanlardan oluştuğunu göstermektedir. Erkeklerin dokuma işinde daha az bulunmalarının sebebinin ise dokumacılık işinin kendilerine uygun olmadığını düşünmeleridir (Yıldırım, 2011:134). 1907 yılında Adana'da faaliyette bulunan kombine iplik eğirme fabrikasında da günlük 12 saat çalışılmıştır. 1908 yılında Balkanlar'da üretim faaliyetinde bulunan ve kadınların çoğunlukta çalıştığı bir fabrikada kadın işçiler 3 ile 7 kuruş arasında ücret alırken, erkek işçiler 5 ile 9 kuruş arasında ücret almıştır. Yirminci yüzyılın başlarında Bursa'daki günlük iş saatleri 14 ile 16 saate ulaşmıştır. 1909 yılında Refik Halit Karay'ın yazmış olduğu "*Memleket Hikayelerinde*" Bursa'daki ipek fabrikası konu edilmiş ve "*Hakkı Sükût*" adlı öyküsü bu bilgilerle desteklenmiştir (Age:20). Çalışma hayatındaki kadın-erkek arasında oluşan ücret farklılığı, tarım kesiminde de bulunmaktadır. 1913-1914 yılları arasında tarım alanında çalışan erkek işçiler, 5 ile 10 kuruş arasında maaş alırken; kadın çalışanlar 3 ile 6 kuruş arasında ücret almıştır (Toprak, 1982: 335). 1913-1915 yıllarında yapılan Sanayi Sayımına göre kadınlar için mevsim ve sektör bazında saat

aralığı değişse de ortalama 9-12 saat çalıştıkları görülmüştür (Ökçün,1971). Birinci Dünya Savaşına kadar olan süre içerisinde fabrikalarda farklı milletlerden kadınlar çalışmışsa da Osmanlı kadınının fabrikalarda çalışmaya başlama serüveni savaşlardan sonraki döneme sarkmıştır. 1915 yılında yapılan 1913-15 yıllarını kapsayan Sanayi Sayımı sonuçlarına göre, ülkenin önemli sanayi merkezlerinde çalışan işçilerin büyük çoğunluğunu (3/4) kadın işçiler oluşturmaktadır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir oranı kapsamakla birlikte Batı Avrupa çalışma oranlarına göre küçük bir bölümü oluşturmaktadır. Sanayi dallarında dengeli bir dağılımın olmadığı kadın işçi sayılarına kıyasla kadınların en çok gıda ve dokumacılık sektörlerinde çalıştığı görülmektedir. Çalışan kadın işçilerin %95'lik kısmı bu alanlarda faaliyet göstermiştir. Sanayi Sayımına girmeyen alanlarda kadın emeğinin çok olduğu, çalışma alanlarının dokumacılık vb. alanlarla sınırlı olmadığı bilinmektedir. Bunun yanında kadınlar, şemsiye yapımı ve ayakkabı imalatında da rol almışlardır (Makal,2010:18). 1920 yılında Amerikalı bilim adamları tarafından İstanbul üzerine yapılan 19 perakende satış mağazasındaki verilere göre; bu mağazalarda 785 erkek ve 350 kadının çalıştığı görülmüştür. Yapılan çalışmada, savaş öncesinde mağazada çalışan kadınların çoğunluğunun Yahudi ve Rumlardan oluştuğu, savaş döneminde askerliğe giden erkekler yerine Türk kadınlarının bu alanlarda istihdam alanı buldukları belirtilmektedir (Makal 2010:19). Modern sektörde ücretli kadın emeğinde artış yaşanmasının nedeni, savaşlar neticesinde erkek iş gücünde açığa çıkan değişimlerdir. Diğer yönüyle bakıldığında, savaş döneminden önce çalışma sahasında çeşitliliğin az olması, daha az istihdam alanı sağlarken; savaş neticesinde farklı alanlarda da çalışan kadınların bulunması sektöre katkı sağlamıştır. Atölyelerden fabrikalara, sokak temizliğinden yol yapımına kadar kadın istihdamını görmek mümkündür (Age:19).

Nihayetinde on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarında kadın çalışma hayatında var olmuş ve şartlara göre farklı alanlarda topluma katkı sağlamıştır. Bunun yanında elde edilen veriler erkek işçilerden daha düşük ücret aldıklarını göstermektedir. Bu dönemde Batı ülkelerinde kadın çalışanları korumak için sosyal politikalar oluşturulmuş, önlemler alınmış, imparatorlukta ise benzeri uygulamalar görülmemiştir.

2.4.Osmanlı'da Kadın Kıyafeti

Kıyafet, Osmanlı toplumunda yaşamın simgesini ifade etmiş; kullanılan desen, renk ve kumaş, kullanım yeri ve biçimine göre farklılıklar göstermiştir. Bununla beraber

siyaset, din, kişinin ekonomik durumu ve statüsü de etkili olmuştur. Giyim kültürü devlet ricalinde ve toplumda farklılıklar göstermiştir. Sarayda kullanılan renk, biçim ve kumaşlar ayrı tutulmuş ve halkın bu kumaşları kullanması yasaklanmıştır. Kıyafeti giyen kişinin gittiği yer, giydiği zaman ve mekân değişkenlik göstermiştir. Kıyafetlerin içerikleri hakkında dönem seyahatnameleri ve yabancı seyyahların hatıratları önemli bilgiler sunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda devlet ricalinde daha sade olan kadın ve erkek kıyafetleri, devletin genişlemesiyle değişime uğramış ve gösterişli yapıya bürünmüştür. Osmanlı giyim geleneği on sekizinci yüzyıla kadar Orta Asya giyim kültürünün devamı niteliğinde ilerlemiş; giysilerdeki kesim ve biçim şekilleri geometrik esasa dayalı kalmıştır. Kumaşların, dar tezgâhlarda üretilmesi ve kumaş ziyanından kaçılması düşüncesi, geometrik kesim giysi fikrini desteklemiştir. Yüzyıllar boyunca giysi kesimlerinin basit olması sebebiyle bedene oturmayan formlar tercih edilmiş; kaftan ve önden açık oldukça uzun kıyafetler kullanılmıştır. Erkek ve kadın kıyafetlerindeki kesim şekilleri neredeyse aynı formda olmuştur. Kadınlar; şalvar, yelek, cepken, kaftan, önlük ve üç etek entari kullanırken erkekler ise gömlek-göynek, cepek, yelek, kaftan ve camadan vb. gibi kıyafetler tercih etmiştir (Şahin, 2016:110).

Resim 2. 13: IV. Mehmet Harem'e Girişinde Müzik ve Şarkıyla Karşılıyor.

Kaynak: Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları, 2018.

On yedinci yüzyılın sonları itibariyle Batı karşısında güçsüzmeye başlayan Osmanlı devleti, yenileşme hareketlerine kayıtsız kalmamıştır. İki yüz yıl boyunca değişim hareketinin devam etmesi siyaset, hukuk ve eğitim gibi alanlarda değişimlere neden olurken, kuşkusuz kıyafetlerde de dönüşüm sürecini hızlandırmıştır. İlk yenileşme hareketi, III. Selim zamanında Avrupai tarzda donanan Nizam-ı Cedid (1789- 1807) Ordusuyla başlamış; II. Mahmut zamanında kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun (1808-1839) kıyafetlerindeki yeniliklerle devam etmiştir. Buna göre kurulan yeni ordunun kıyafeti Batı tarzı pantolon ve ceket olarak düzenlenmiştir. Yeniçerilerin kıyafetlerinde görülen farklı renkler terk edilmiş, yerine mavi püskülü bulunan Tunus fesi kabul edilmiştir. Askeri düzenlemelerin ardından sivil memur sınıflarının kıyafetleri hakkında iradeler kullanılmıştır. Yeniliklerin artarak devam ettiği on dokuzuncu yüzyılda ekonomik, siyasal ve kültürel alanda modernleşme adımları ivme kazanmıştır. Yapı taşını geleneksel değerlerle devam ettiren Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle birlikte yenilik hareketlerinde belirgin döneme girmiştir. Yaşanan değişim hareketi II. Abdülhamid Döneminde daha da belirgin hal almış; Osmanlı yönetimi, erkek kıyafetlerinin yanında kadın kıyafetleri üzerine de belirli kısıtlamalara gitmiştir. Konu ile ilgili Prof. Dr. Şefika Kurnaz *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını* adlı eserinde şu bilgileri aktarmaktadır:

“...Osmanlı yönetimi erkek kıyafetleri ile olduğu kadar kadın kıyafetleri ile de ilgilenmiştir. Mesela, Lale devrinde III. Ahmed, Müslüman kadınların Hıristiyanlara özenerek açık ve süslü elbiselerle dolaşmalarını yasaklamıştı. III. Mustafa da hanımların emirlere uymadığını belirterek, koyu renk çarşafarla gezmeleri gerektiğini emretmişti. Tanzimat döneminde konu ile ilgili böyle emirlere rastlanmamakla birlikte, II. Abdülhamid 2 Nisan 1892'de (1308), çok ince kumaştan siyah çarşaf giyinmiş ve siyah tül örtünmüş olan Müslüman kadınların matem tutan Hıristiyanlara benzediklerinden çarşaf giyilmesini yasaklamıştır. Bu yıllarda bazı erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ve yolsuzluk yapmaları da bu kararın alınmasında rol oynamıştır (Kurnaz, 2015:70-71).

1807 yılında Eyüp kadılığına hüküm gönderilmiş ve hükme göre kadınların çarşı pazarda gezerken bed renk giyerek topuklarına kadar uzun yakalı feracelerle gezmeleri ve köçek başlarla gezmeleri istenmiştir. Yakası bir arşından uzun olan feraceler

mevcutsa yaka bölümünün kesileceği bildirilmiştir. 1811 yılında çıkan hükme göre de şehvet hissi uyandıracak bed renk, uzun yakalı feraceler üzerinde aşırma yapma ve mücevherle mesire ve Pazar yerlerinde gezmeleri emredilmiştir. Bu yasağa uymayanlar olursa şayet, uymayan kişilerin yaka ve başlıklarının kesileceği hatırlatılmıştır. On dokuzuncu yüzyılda bulunan resmi kaynaklar ve çarşı ressamlarının resmedildiği belgelere bakıldığında kadınların bu kurallara pek riayet etmediği görülmektedir (Gürtuna, 1997:80).

Osmanlı Devleti, on sekizinci yüzyıl itibariyle sosyal, siyasal, ekonomik, toplumsal ve askeri alanda, Avrupalılar ile ilişkilerinin sıklaşmasının ardından bazı değişimler yaşamaya başlamıştır. Değişimler siyasal alanda başlayarak, toplumsal alanda yön değiştirmiş ve kıyafetler üzerinde dönüşüm hareketini başlatmıştır. Özellikle Lale Devri'nde kadınların dışarıya çıkararak kendilerini göstermeye çalıştıkları ve geleneksel giyim kurallarının değişimine sebep oldukları söylenebilir (Koç ve Koca, 2010:37). Sosyal hayatta var olan ve günlük hayatında mesire yerleri gibi alanlarda bulunan Osmanlı kadınının dönemin renkliliklerini kıyafetlerine yansıttığını görmek mümkündür. Döneme tanıklık etmiş ve gördüklerini hatıratlarına aktarmış Lady Montagu, Türk giyim tarzını şu kelimelerle ifade etmiştir:

“...önce gayet geniş bir şalvarım var. Bu gayet ince, gül pembesi, kenarı sırmalı kumaştan yapılmış bir şalvar. Terlikler sırma işlemeli beyaz deriden yapılmış. Şalvarın üstüne sarkan tül gömlek tamamen işlemeli. Gömleğin kolları kolumun yarısına kadar iniyor ve çok geniş. Yakasını elmas bir düğme ilikliyor. Göğüsün renk ve şekli gömlekten tamamen görünüyor. Entari ise sanki vücuda göre biçilmiş ceket. Fakat benimki beyaz Şam kumaşından yapılmış, kenarı ise gayet kalın sırma işlemeli. Bu çeşit elbiselerde düğmenin elmas veya inci olması lazım. Kollar arkaya doğru genişliyor. Mintanım ise şalvarımın kumaşından. Elbise vücuduma çok uygun. Uzunluğu ayaklarıma kadar. Bele aşağı yukarı dört parmak genişliğinde bir kemer takılıyor. Kolları uzun ve dar. Zengin kadınların kemerleri elmas veya sair kıymetli taşlarla süslü. Fazla masraf olmasın diye bazılarını işlemeli satenden yapıyorlar. Ayrıca önden elmaslı toka ile bağlanıyor bu kemerler. Türk kadınları kürkü ev elbisesi olarak bazen giyip bazen çıkarıyorlar. Bu kürkler ağır dibadan, içleri samurla kaplanmış, kolları omuzlardan aşağı inmiyor. Benimki kenarları sırmalı yeşil kürk. Başa giyilen şapkalara kalpak deniliyor. Kışın

giyilenleri elmaslarla işli kadifeden, yazın ise bol sırmalı kumaştan yapıyor. Başın öbür yanındaki saçlarda toplanıyor., üstüne çiçek veya sorguç gibi şeyler konuluyor. En revaçta olanı da muhtelif taşlardan müteşekkil büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek goncaları, elmaslardan yaseminler, yakutlardan güller, sarılarından da fulyalar yapıyor. Bütün bunlar o derece güzel yapıyor ki, daha güzelinin yapılabileceğini tasavvur edemezsiniz. Saçlar olduğu gibi arkaya dökülüyor, inciler ve fiyonklarla süslenmiş örgüler yapıyor.” (Montagu, 1970:51-52).

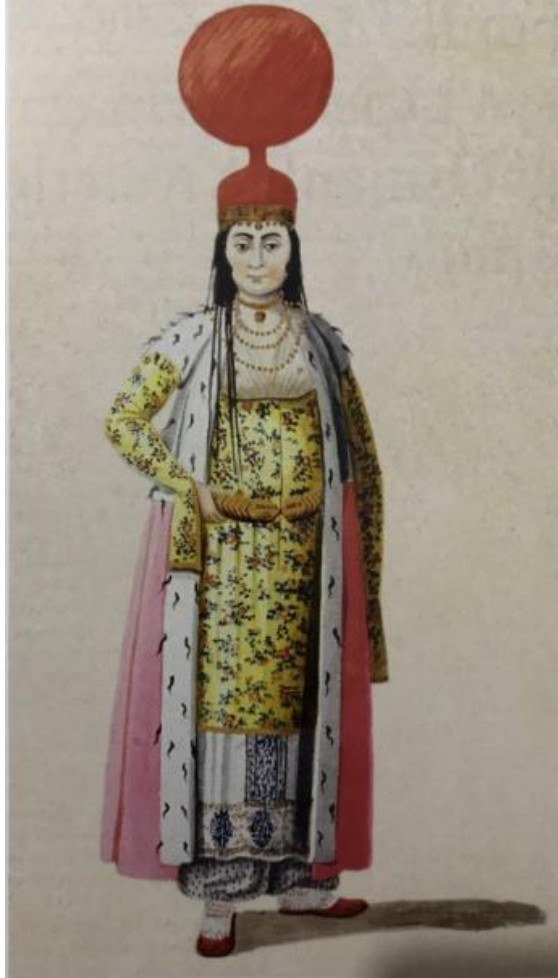
Görüldüğü gibi Lale Devrinin kendine has havası ve canlı dokusu kıyafetlere de sirayet etmiştir. Bin bir çeşit çiçeklerin renkleri, on sekizinci yüzyıl Osmanlı kadın giysisinde sanata dönüşmüştür. Montagu, Türk kadınların giyim şeklini her detayıyla anlatmış ve sosyal hayattaki karşılığına değinmeyi ihmal etmemiştir. Dışarı çıktıkları zaman başlarını sıkı bir biçimde örttüklerini, ferace boylarının ayaklarına değecek kadar uzun olduğunu belirtmiş, bu şekilde kişinin tanınmayacak kadar örtüldüğünü aktarmıştır.

Resim 2.14: Lady Montagu Osmanlı Kadın Kıyafeti ile (1844).

Kaynak: Bir Kadın Seyyahın Kaleminden Osmanlı’da On Sekizinci Yüzyıl Saraylı Kadın Erkek Giysileri: Bir Kültürü Tanımak, 2019.

Montagu'nun peşinden on dokuzuncu yüzyılın başlarında Miss Julia Pardoe, yüzyılın ortalarında La Baronne De Fontmagne ve yüzyılın sonlarına doğru Mrs. Georgina M. Müller İstanbul'da bulunmuş ve Osmanlı kadınlarının özel yaşamları hakkında yorumlarda bulunarak giyim geleneğinden Avrupalı tarza evrildiğini ifade etmişlerdir (Şahin, 2016:112). Pardoe, işlemeli kreplerinin altında takma bukelerin elmas ve zümrüt iğnelerle takıldığını belirtmiştir. Hepsinin ince kurdelelerle süslenmiş bürümcük gömlekler giydiğini ve desenli geniş pamuk kumaşlardan topuklara kadar uzanan şalvarlar kullandıklarını söylemiştir. Üste giydikleri elbiselerin çok açık renk desenlerden oluşan pamuklu kumaştan olduğunu söylemiştir. Sultan Mahmud'u ziyarete gelen kadınların yüzlerini örtmek için kullandıkları tülbentin çok ince yapıda olduğunu ve yaşmakların altından mücevherlerini ve dudak renginin bile ayırt edildiğini ifade etmiştir.

Resim 2.15: Levni'nin Hanım Sultan Minyatürü.

Kaynak: Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları, 2018.

Aynı zamanda İstanbul'da yaşmağın çok ince olduğunu, takılan hotoz ve pırlanta iğnelerin görüldüğünü, kalın patiskadan yapıldığını ve sırtı örttüğünde sıkı bağlandığından kefeni andırdığını yazmıştır (Ertürk, 2018:81). On sekizinci yüzyılda Klasik Osmanlı kadın kıyafetleri geleneksel formunu korumuş, saray kadınlarının Batılı elçiler ile münasebetleri neticesinde yeni gelişmeler açığa çıkmıştır. Osmanlı elçilerinin Batı ile kültür teması içerisinde bulunması, saray kadınlarının Batı gibi farklı coğrafyalar hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. Batı modasına göre kıyafetlerin dantel, oya ve yaldızlı geniş ışıltısı harçlarında kendini göstermeye başlamıştır. Yaka, pile, korsaj gibi teknik uygulamalarda farklılıklar gözlemlenmiştir.

Resim 2.16: Yelpazesi ve Çiçeğiyle Türk Kadını (1890).

Kaynak: Fotoğraf ve Kartpostallarla Osmanlı'da Kadın, 2010.

1870'li yılların sonlarına doğru uzun etek ve üstlerden oluşan iki parçalı giysilere geçildiği görülmüştür (Ertürk, 2018:101). Çeşitli kıyafetlerin ortaya çıkması ve renklerde farklılaşmaya gidilmesi Lale Devri'ndeki mesire toplanmalarıyla ortaya çıkmıştır. Müslüman kadınlar, dışarıda giydikleri ferace üzerinde değişikliklere gitmiş,

ince kumaş ve farklı renkler kullanmaya başlamıştır. Feracelerde önce karış, zaman içerisinde genişçe yakaların takılarak biçimsel değişikliklere gidildiği görülmektedir.

Resim 2.17: Levni, On Yedinci Yüzyılda Feraceli Kadın / On Dokuzuncu Yüzyılda Kadınların Gündelik Kıyafetlerinde Ferace.

Kaynak: Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Türklerde Giyim Kuşam, 2018. / Fotoğraf ve Kartpostallarla Osmanlı'da Kadın, 2010.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde uzayan yakaların ardından peçe takmaktan vazgeçildiği görülmüştür (Seyütekin vd, 1997:86). Geleneksel kesim önden açık ve uzun entariler yerini önü kapalı entarilere bırakmıştır. Geleneksel kullanılan üç etek entari kullanılmakla birlikte iki etekli entari de giyilmeye devam etmiştir. Özel günlerde tercih edilen bedene oturmayan, arkasında kuyruğu olan, takma kollardan oluşmuş ve önü açık tek parçadan oluşan bindallı entari modası başlamıştır. Ev içerisinde, vücuda oturan etek ve bluz tercih edilmiştir. Etek ve bluzun bedene oturması adına ölçü alınarak dikim yapılmaktadır. Bluzlar vücuda oturacak formda pile ve penslerle beden olgusunu ön plana çıkarmaktadır. Kollara takma kabarık detay verilmiş, etekler evaze kesimli, parçalı ve arkasında kısa ve uzun kuyruğuyla ön plana çıkmıştır (Şahin, 2016:112-113). Türk kadını, beden algısı taşımayan, şişman olmasa

dahi Avrupa modasının başlattığı ince ve narin görünüme sahip olmamıştır. On dokuzuncu yüzyılda da evde çalışmaya devam etmiş kadınlar, kırsal kesim kadar olmasa da kendi kültürlerini kendileri belirlemişlerdir. Zengin mutfağa sahip oluşları, ev ve çevresiyle ilişkili olmalarının yanında, gelenekleri itibariyle kalıplı bedene sahip olmaları rahatsızlık hissi uyandırmamıştır. Hatta giydikleri kıyafetler, çalışmalarını ve hareketlerini kolaylaştırması sebebiyle işlerini kolaylaştırmıştır. Bu sebeple geleneksel Osmanlı Kadın kıyafetleri koruyucu, kolaylık sağlayan maddi kültür unsurunu oluşturmaktadır. Ev ve çevresindeki üretimleri sebebiyle bedenlerini olumlu ve fiziksel güç kaynağı olarak hizmet sağlamışlardır. On dokuzuncu yüzyıl itibariyle ev içi üretimin dışında kamusal alanda çalışmaya başlayan Osmanlı Kadını, narin ve ince kadın tipi ile tanışmıştır. Dönemin Avrupa modası bedeni ten gibi saran kıyafetlerle sararken, bel, basen, sırt ve omuz şekli bariz dikkat çekmiştir (Şahin, 2016:117).

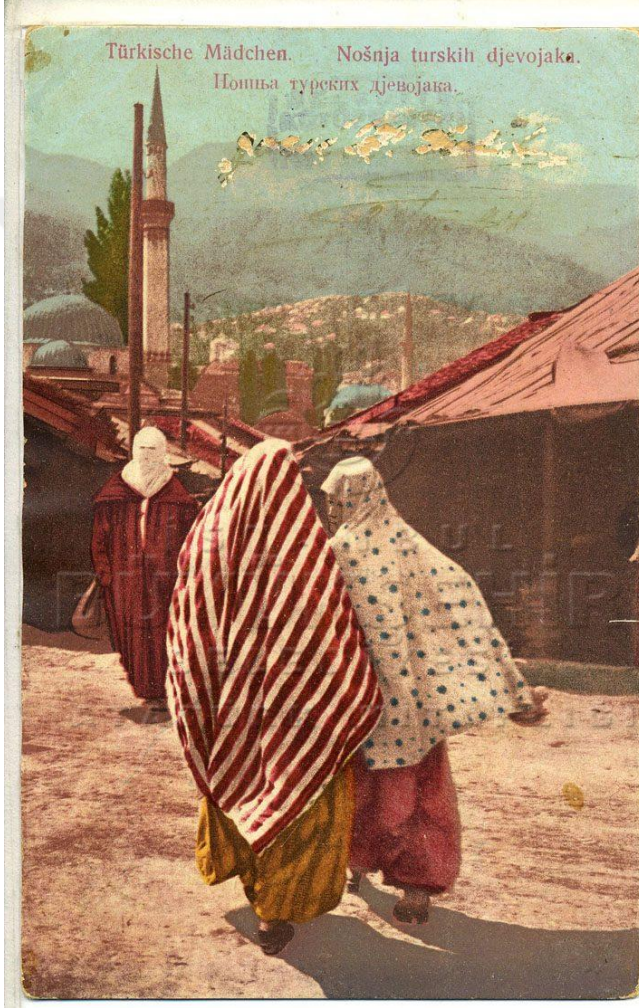

Resim 2. 18: 1860- 1890 Yılları Arasında Kadın Giysileri ve Kol Formları.

Kaynak: On Dokuzuncu Yüzyıl Kadın Giysilerinin Kol Formu Açısından İncelenmesi, 2019.

Resim 19’da Levni’nin “*Feraceli Kadın*” adlı betimlemesinde, batılılaşmanın yansımalarını görmek mümkündür. Kenarlarında mavi astar, önden bele kadar inen biritlilik düğmeli, koyu bej renginde feracenin iç kısmı kâkum kürkten oluşmaktadır. Feracenin içinde giyilen gömlek ise kiremit rengi ve desenlidir. Feracesinin alt

kısından hırkasının kolları görünmektedir. Yaşmağı üç parça ile bütünleşmiştir. Bunlar beyaz, ince ve şeffaf parçalardan oluşmuştur ve işlevleri farklıdır. Birinci parça kaş boyuna kadar inmekte, ikinci parça ağız kısmını kapatmaktadır. Oval kesilmiş ve önü geniş olan, etrafı sırmalı üçüncü parça ise baş bölümünü tamamen çevrelemektedir. Yaşmağının ince olması geniş başlığını belli etmiş, yüzüğü, bilezikleri ve gerdanlığı ve dahi Müslüman oluşuna delalet eden sarı pabuçlarıyla, Lale Devri sokak giyim tarzını gösteren bir kadın görülmektedir (Ertürk, 2018:100).

Resim 2.19: Türk Kızlarının Kostümü.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı. Görsel Arşiv Nadir Eserler Koleksiyonu.

Ferace ve yaşmağın şekilsel değişime uğraması, günlük hayattaki kıyafet tercihlerinde değişikliklerin yaşandığını göstermektedir. Saray kadınları kıyafet modasındaki hareketliliğe daha yakından şahitlik etmiş olsa dahi değişim, statüye göre zamana yayılarak gelebilmiştir. Kırsal kesimdeki kadın kıyafet tarzında değişikliğe gidilmesi yeniliklerden haberdar olabilme ve üretimden fayda sağlayabilmelerine bağlı

ilerlemiştir. Anadolu insanının yıllardan beri şalvar ve üstlüğü kullanması, kıyafette neyin üzerine değişiklik yapılacağını göstermektedir. Yıllardan beri süregelen şalvar ve gömleğin yerini yalnız entari almaya başlamıştır. Entariler, şalvarlı giyilen ve şalvarsız giyilen şeklinde iki bölüme ayrılmıştır. Şalvarla beraber kullanılan entariler *üç etek entari* olarak adlandırılmaktadır. Entarinin altına *şalvar* giyilmiş, üzerine de *salta-fermene* adı verilen üstlüklerle kullanılmıştır (Barbarosoğlu, 2019:102-103).

Resim 2.20: On Dokuzuncu Yüzyılda Sokak Kıyafetiyle Türk Kadını / 1912'de Jöntürk Şıklığı.

Kaynak: Fotoğraf ve Kartpostallarla Osmanlı'da Kadın, 2010.

Kıyafette başlayan değişim hareketi, şalvar ve üstlüğün ardından kıyafetle bütünlük sağlayan ayakkabılarla devam etmiştir. Dış giyimin tamamlayıcısı ayakkabılarda *mest-pabuçlar* kullanılmıştır. *İçedik* de denilen, altı köselsiz ve konçlu yumuşak mestler evlerde kullanılmak için tercih edilmiştir. Dışarıda kullanılan ayakkabı ise farklılık gösterir. Altı kösele, yayvan ve burnu sivri, düz, topuksuz ayakkabılar tercih edilmiştir. Kıyafette olduğu gibi ayakkabı renklerine göre statü farkı ayırt edilmektedir. Müslümanlar sarı, gayrimüslimler siyah ve mavi rengi kullanmışlardır (Ertürk, 2018:98). Meşrutiyet Dönemi'nde yayınlanan kadın dergilerinde farklı ayakkabı modellerine yer verilmesi, Avrupalı tarzda ayakkabıların ilgi görmesine neden olmuştur. Moda ifadesiyle yapılan her çalışma ilgiyle takip edilmiştir.

Resim 2. 21: On Sekiz ve On Dokuzuncu Yüzyıl'a Ait Bir Çift Terlik.

Kaynak: Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Türklerde Giyim Kuşam, 2018.

2.5.Osmanlı Devleti'nde Kadın İşçi Kıyafetleri

Osmanlı Devleti'nde kadın kıyafetleri; dönemlere, kültürel değerlere, sosyal sınıflara, bölümlere ve kişilere göre farklılıklar göstermiştir. Sadece estetik kaygı taşımanın yanında normlara ve dini inanışların gerektiği görünüme göre de farklı işlevlere sahip olmuştur. Bu sebeple Osmanlı kadını İslamiyet'in getirmiş olduğu mahremiyet kavramıyla örtünmüştür. Kadınlar sokakta ferace, çarşaf ve yaşmak gibi dış giyim unsurlarıyla örtünmüştür. Bu giyim tarzı, mahremiyet ve toplumsal normların bütününe oluşturmuştur.

Kadın kıyafetleri, kişinin toplumdaki düşüncelerini yansıtmada araç olmuştur. Sarayda yaşayan kadınlar, genellikle ince ipekler, altın ve gümüş işlemlerle kıyafetler giyerken; kırsal kesimdeki kadınlar, daha sade ve dayanıklı kumaşlar tercih etmişlerdir. Aynı zamanda işçi kıyafetlerinin tercih edilmesinde de belli kriterlere göre seçim yapıldığı görülmektedir.

Resim 2.22: Osmanlı Devleti'nde Yerel Kıyafetle Çalışan Kadınlar.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı. Görsel Arşiv Koleksiyonu.

Resim 2.23: Evde Dikiş Diken Kadınlar.

Kaynak: Osmanlı İstanbul'unda Kadın, 2020.

Kırsal alanda çalışan kadınlar tarlada veyahut evde çalışırken, rahat hareket etmelerini sağlayan işlevsel kıyafetler tercih etmiştir. Bol paçalı şalvarlar ve dayanıklı kumaşlardan yapılmış üstlükler kırsal hayatın vazgeçilmez kıyafetlerdir. Uzun entari,

basma ve gömlekler için keten kumaş kullanılmıştır. Giyilen şalvar ve üstlük için iklim şartları önemli unsurdur. Soğuk havada kalın ve içi kürklü kumaşlar tercih edilirken, sıcak havalarda hafif ve serin tutan kumaşlar tercih edilmiştir. Başlarına fes ve yemeni gibi örtüler takmış, ayaklarına ise çarık giymişlerdir.

Kıyafeti incelemek için kadınların çalıştığı alanları bilmek önemlidir. Kadınların istihdam alanlarından bahsederken birçoğunun evlerinin altındaki atölyelerde dikiş diktiklerini ve dokuma tezgahlarının bulunduğu göz önüne almak gereklidir çünkü Osmanlı toplumunda en yaygın sektör dokumacılık olmuştur.

Resim 2.24: Halı Dokuyan Ermeni Kızlar, Kumkapı.

Kaynak: Osmanlı İstanbul’unda Kadın, 2020.

On sekizinci yüzyılda İmparatorluğun birçok yerinde önce ev tipi atölyelerde, fabrikayı andıran imalathanelerde çalıştıklarını görmek mümkündür. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise, özellikle İstanbul ve çevre köylerde, Anadolu ve İran’a satılmak üzere evlere iş verildiği ve bu sayede dantel ve nakışçılık işlerinde 7.000 kadına iş imkânı sağlandığı görülmüştür (Durakbaşa, 2020:76). Fes’in yurtiçinde üretimini sağlamak adına devlet teşviki ile Feshane kurulmuş, yapılan uygulamaya göre kadınlar evden üretim sağlamışlardır. İngiliz romancı ve gezgin Julie Pardoe,

500'e yakın Türk- Müslüman, Yahudi, Ermeni ve Rum kadınların Feshane'den fes kumaşı alıp evlerine dönmek için beklediklerini görmüştür (Durakbaşı, 2020:78).

Ev içi üretim hakkında kısıtlı bilgi ve fotoğraf bulunduğundan net bir giyim türü bilinmemektedir fakat resim 2.24'e bakıldığında dikiş dikmede kolay hareket edebilmek ve dikiş esnasında giysinin makineye takılmaması adına, geniş kol formundan daralarak inen kıyafet tercih edildiği görülmektedir. Yine kollarda drape ve büzgüler görülmekte ve bele oturan gömlek ve elbiselerin tercih edildiği, aynı zamanda basenden itibaren genişleyen etek formunu kullandıkları görülmektedir. Ev içinde üretim yapıldığından daha ince kumaşlar tercih edilmiştir. Saçlar ise örgü veya topuz ile tutturulmuştur.

Resim 2.25: Bir Halı Fabrikası'nda Dokuma Yapan Kadınlar (1910).

Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi. Görsel Koleksiyon.

Resim 2. 25'te halı dokuyan kızların karpuz kol, tek parça tam boy elbise giydikleri ve üzerine önlük taktıkları görülmektedir. İplik tozlarının üzerlerine yapışmaması ve lekelenmemesi adına uygulanmış olması muhtemeldir. Fotoğrafın siyah beyaz olması nedeniyle renk hakkında çıkarım yapmak güçtür. Kirlenme olasılığı yüksek olduğundan kiri belli etmeyecek kumaşların tercih edilme ihtimali yüksektir. Saçların işlerini kolaylaştırması adına bir kısmının bağlandığı veya topuz şeklinde toplandığı görülmektedir.

Resim 2.26’da bir fabrikada halı dokuyan kadın işçiler bulunmaktadır. Fabrikalaşmaya gidildikçe tek tip giyim tarzının varlığı dikkat çekmektedir. Uzunca örtülmüş beyaz başörtüleri ve altında elbiseleri görünmektedir. İçlerinde farklı giyim tarzına sahip işçi bulunmamasının yanında, başlarında işlerini denetleyen ustabaşı bulunmaktadır. Ustabaşı ise, koyun budu kol formuna benzeyen, bele oturan bir elbise giymiştir. Bu elbise türünü, fabrikalarda çalışan birçok işçide görmek mümkündür.

Resim 2. 26: Osmanlı İstanbul’unda Temizlik İşçisi Kadınlar.

Kaynak: Osmanlı İstanbul’unda Kadın,2020.

1881-1922 yılları arasında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, farklı alanlarda binlerce kadının istihdamı için aracı olmuştur. Bu sayede kadın işçiler fabrikalarda, atölyelerde ve hizmet sektörünün her kademesinde istihdam edilmiştir. Bunlardan biri de yol yapımı ve sokak temizliği gibi alanlarda çalışan kadın işçilerdir. Çalıştıkları işe göre şalvar, yeldirme, ceket, başörtüsü, iç çamaşırı, tozluk, yaptıkları işe göre ayakkabı, manto, pelerinden oluşan üniforma ve tahta asa verilmiştir (Durakbaşa, 2020:83). Resim 27’de görülen kadın temizlik işçileri, savaş yıllarında kamuda çalışan en yaygın işçilerdir. Öyle ki Şehremaneti Nezafet-i Fenniye Müdürlüğü İstanbul’un birçok

semtinde kadın işçiler aramıştır. Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kadın Meselesi* adlı makalesinde sokak işçilerinden bahsetmektedir. İstanbul sokaklarında kadın temizlik işçilerini gördüğünü, harp yüzünden erkek işlerinde kadınların görünmeye başladığını, nazik yaratılışlarına uygun olmayan güç işlerde çalıştıklarını belirtmiştir. 1921 yılında İstanbul'u ziyaret eden Demetra Vaka da kadın temizlik işçileri hakkında gördüklerini şu şekilde anlatmaktadır;

(...) o ana dek dikkatimi çeken tüm değişimleri yavan ve sıradan kılan bir manzara ile karşılaştım. Yüzleri peçeli sessiz, gri pantolonlar giyinmiş Türk kadınlar sokakları süpürüyorlardı. Sonradan öğrendiğime göre bunlar, Osmanlı başkentinin tek temizlik görevlileriydi ve bu zorlu işle uğraştıkları sırada onları dikkatle izleme zahmetine katlanan biri, çoğunun genç ve güzel yüzlü olduğunu görebilirdi. İçlerinden birine gülümsediğimde, bana tatlı, cüretkâr ve kadınsı bir zarafetle dolu bir gülümsemeyle karşılık verdi. Bu kadın çöpçülerin dokunaklı görüntüsü bendeki etkisini hiç yitirmedi. Kadınların bu işi yapmasına içerleyen dediğimden değil; zira çalışmak hayattaki en soylu şeydir ve tüm şehrin daha temiz ve sağlıklı hale gelmesini sağlayan faydalı bir iş iki kat değerlidir. Durmaksızın yerleri süpüren, pervasız trafikten sıyrılmak için sürekli manevralar yapmak zorunda kalan bu sessiz, gri figürlerin görüntüsünde bana asıl acı veren şey, bunların Osmanlı debdebesinin hüküm sürdüğü günlerde satın alınan, üzerlerine titrenen ve gözlerden irak tutulan kadınlar olduğunu düşünmekti. O zamanlar bu kadınlar fetihçi bir soyun haz kaynağıydı. Şimdi ise yenilgiye uğramış ve aciz duruma düşmüş olan o fetihçiler, kadınlarının bir gül beş yüz yıldan uzun süre boyunca peçesiz yürümelerini yasakladıkları bu sokakları temizlemelerine izin veriyorlardı (Durakbaşa, 2020:85).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CİBALİ TÜTÜN FABRİKASI VE KADIN İŞÇİLER

3. Cibali Tütün Fabrikası ve Kadın İşçiler

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde kadın işçiler endüstrinin daha gelişmiş olduğu İstanbul bölgesinde toplanmıştır. Dokuma, tütün ve gıda sektörü kadın işçiler için istihdam sağlayan alanları oluşturmuştur. Kadınların ekonomideki yerinde artış yaşanmasının yanında az maaş, uzun çalışma saatleri ve yetersiz gelen sağlık sistemi ile cinsiyet farklılıkları göze çarpmaktadır. Kadın işçiler genellikle tecrübe gerektirmeyen tekstil ve tütün gibi yoğun emek gerektiren işlerde çalışmışlardır (Makal, 2010:135-136). Cibali Tütün Fabrikası bu noktada büyük ölçüde kadın emeğinden oluşan, nesilden nesile kadınlara istihdam imkânı sunan bir merkez olmuştur. Fabrika, Osmanlı Devleti'nde kurulmuş olan en büyük tütün ve sigara fabrikalarından birisidir. Kadın ve kızlardan oluşan Cibali Tütün Fabrikasının, işgücünün neredeyse %70'lik bölümü kadın işçiler tarafından oluşmuştur. Birincil kaynakların azlığı ve Cibali Tütün Fabrikası arşivinin 1990'lı yıllarda geri dönüşüme verilmesi nedeniyle eldeki bilgiler kısıtlıdır. O dönemde çekilmiş kadın fotoğrafları, birkaç arşiv evrakı ile kısıtlı araştırmalar yapılabilmektedir (Atasoy, 2022).

Fabrika, 1884 yılında Fatih ilçesinin Cibali semtinde kurulmuştur. Başlarda Reji yönetiminde bulunmuş, 1925 yılı itibariyle Tekel Genel Müdürlüğü tarafından işletilmeye devam etmiştir. Fabrika tütünü işleyerek sigara ve puro üretimi sağlamıştır (Yılmaz,2022:69). Alexandre Valluary tarafından tasarlanan fabrika, Hovsep Anzavur tarafından inşa edilmiştir (Alper, 2004). 1884 yılında üretime başlayan fabrikanın arsası 10.385 m², kapalı alanı 40.000 m²'den oluşmaktadır. 1900 yılına kadar merkez binada yalnızca tütün işlemleri gerçekleştirilmiş, 1900'den itibaren üretim zincirine sigara imalatı da eklenmiştir (Anonim, 1994). Fabrikanın bulunduğu bina; Fatih'te Rum ve Yahudi mahallerinin yakınlarında bulunan Haliç bölgesindedir. Fabrika, mahallelerde kullanılan ahşap yapı binaların aksine taşlarla kaplı ve üç kattan oluşmuştur. Konumunun deniz kenarında olması, ulaşım için uygun nakliye hizmetini sağlamıştır (Balsoy, 2009:59).

Resim 3. 1: Cıbalı Tütün Fabrikası, On Dokuzuncu Yüzyıl.

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı, Görsel Arşiv Koleksiyonu.

Fabrika plan itibariyle geçit ve avlularla birbirine bağlanmış binalardan oluşmuştur. Tütün fabrikasının girişinde istiflenmiş yapraklardan oluşan depo bulunmaktaydı. İstiflenen yapraklar Anadolu'nun belli bölgelerinde yetiştirilip ürün kalitesine göre sınıflandırılırdı. Günlük ne kadar tütün işlenecekse miktarı baz alınarak sınıflandırılıp fabrika girişine getirilirdi. Paketlenecek tütün bu balyalardan seçilip tek tek ayrılırdı. Ayrılan tütün yaprakların 37 erkek işçi tarafından kuruluğu ve nemliliği takip edilirdi. Tütüncüler bilgili ve deneyimli kişilerden seçilmekteydi çünkü tütüncünün hazırladığı harman (karışım) sigaranın düzgün yanmasını, tadını ve aromasını belirlerdi. Hazırlanan tütün karışımları el veyahut makine yardımıyla kesilirken, yüksek kalitedeki tütünler titizlik gerektiren basit öğütme makineleri ile elle kesilirdi. Hassasiyet gerektirmeyen düşük kalitedeki tütünlerin üretimi daha hızlı gerçekleşir, günlük 8.000 kilograma kadar buharlı makinelerle üretim sağlanmıştır. Tütünlerin karışımlar halinde toparlanıp hazırlanmasının ardından sigara üretimine gönderilir ya da gevşek tütün olarak satılırdı. Gevşek tütünün paketlenmesi, sigara üretimi, doldurulması ve sarılması kadın işçiler tarafından yapılmaktaydı. Sigaraların sarılıp paketlenmesi işlemi genel olarak geniş salonlarda ve birbirine bakan masalarda gerçekleşirdi. Kadın işçilerin başında denetim yapan erkek şefler bulunurdu. Müze

Arşivi'nde bulunan fotoğraflara bakıldığında genç kızların da sayıca fazla oldukları görülmektedir.

Resim 3. 2: Cibali Tütün Fabrikası. Enfiye Yapılan ve Yabancı Sigaralara Bandrol Sarılan Yer. Reji Dönemi. 1900'lerin Başı.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. G. Berggren İmzalı Albüm.

Cibali Tütün Fabrikası sadece tütün işleme bölümünde değil fabrikanın diğer bölümlerinde çalışan işçilere de istihdam sağlamıştır. İşlenmiş tütün ve işlenmemiş tütün, sigara kâğıdı, paketleme kâğıdı, sigara paketleri ve tütün kutularını depolayan depoculara; marangoz atölyesi, sac atölyesi, makine atölyesi, öğütücü ve dövmeçilere de istihdam sağlamıştır. Fabrika 'da 600 ile 1.000 kilogram arasında tütün, 350.000 ile 400.000 adet farklı boyutlar içeren günlük 500.000 sigara üretimi yapılırdı (Balsoy, 2009:61). Kadın işçiler günlük olarak 3.000'e kadar sigara üretti. Erkek ve Kadın işçiler yeteneklerine göre iş bölümüne ayrılmış, bu kategoriye göre alanlara yönlendirilmişlerdir. Erkek işçilerin uzman olarak görüldüğü, kadın işçilerin ise vasıfsız görevlerde bulunduğu varsayılmıştır. Ancak bu durum süreklilik göstermemiş, eğitime gerek duyulmayan birçok işi gerçekleştiren erkekler de bulunmuştur. İşçiler, atölyelerde bilgi ve becerilerine göre ayrılmanın dışında hiyerarşik yapıda da organize edilmiştir. Kadınlar ve erkekler ayrı bölümlerde çalışırdı. Arşivde bulunan fotoğraflarda da ahşap panellerle bölümlerin ayrılığı görülmektedir. Panel ve duvarlarla ayrılmış bölümlere sıradan işçiler girmez, denetlemek üzere görevliler

girerdi. Fabrika içerisinde hiyerarşik sistemin varlığı görülmektedir. Buna göre hiyerarşide daha üstte bulunanlar fabrikada rahat hareket ederken, alt sırada bulunanlar daha kısıtlı hareket etmiştir. Yönetim kademesinde bulunanlar fabrikadaki bölümlerde dilediği gibi denetim yapmış, şantiye şefleri ve ustalar da rahat hareket etmiştir. Usta çırakları ve sigara saran kadın ve kızlar gün boyu sabit çalışmıştır (Balsoy,2009:62-63). İşe alım süreçleri hakkında kesin ve net bilginin olmayışı fotoğraflar üzerinden tahmin yürüterek durumu anlamayı gerekli kılmaktadır. Kadın işçilerin büyük bir kısmının başının açık olması, muhtemelen Müslüman olmayan kadınlardan oluştuğunu düşündürmektedir. Belli kaynaklar ise fabrikadaki kadın işçilerin hemen hemen hepsinin Ermeni ve Yahudi kadınlardan oluştuğunu ifade etmiştir (Age: 56).

Cibali Tütün Fabrikası, bünyesinde birçok kurumu barındırması sebebiyle özel ve sosyal fabrika statüsündedir. Fabrika 'da 1.500'e yakın kadın işçinin çalışması, çocuklarının yedi yaşına kadar bakılması için kreş açılması ihtiyacını oluşturmuştur. Bunun yanında temizlik ve banyo mekânları, sahne alanları, konferans salonu ve lokanta gibi imkânlar sunulmuştur (Yurtoğlu, 2018:101).

Resim 3.3: Cibali Tütün Fabrikası, Tekel Öncesi Çocukların Yuvada Zaman Geçirmesini Gösteren Eski Fotoğraf.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü III-Çocuk Yuvası.

İşçilerin maddi zorluklarını önlemek ve aralarındaki dayanışmayı arttırmak amacıyla işçi teavün (yardımlaşma) sandığı kurulmuştur. 1942 yılı itibariyle ameliyathane, eczane, laboratuvar eklenirken; iki iç hastalıkları uzmanı, bir çocuk uzmanı ve bir operatör doktor görev yapmıştır. İşçiler ve çocukları için muayene ve ilaç ücreti talep edilmemiştir. Fabrikanın koruma sandığı için çalışanlardan %2'lik kesinti yapılarak tasarruf etmeleri sağlanmıştır. İşçilere, koruma sandığından 10 taksitle ödeme yapabileceği borç para verilmiştir. Yine 1942 yıllarının son zamanlarında fabrikada çalışan işçilerin yemek; kreşte eğitim gören 140 çocuğun ise eğitim, bakım ve ihtiyaçlarının ücretleri karşılanmıştır (Yurtoğlu, 2018:101).

Resim 3.4: Cibali Tütün Fabrikası, Tekel Öncesi Çocukların Yuvada Zaman Geçirmesini Gösteren Eski Fotoğraf.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü III-Çocuk Yuvası.

İşçilerin ücretlerine bakıldığında ise; 1.273'ü kadın ve 355'i erkek olan toplam 1.628 fabrika çalışanına, 8 ile 50 kuruş arasında değişen ve saat başı hesaplanan ücretler verilmiştir. 1941 yılına gelindiğinde 7,5 milyon kilogram üretime ulaşılmıştır. 1948 yılında ise üretim hacmi 8 ile 8,5 milyon kilogram arasında değişmiştir. Sigara üretiminin yanında Cibali Tütün Fabrikasının yanında Cibali Kutu fabrikası da bulunmaktadır. Bu fabrika Matbaa basımına ek olarak kutu ve ambalaj imali de

gerçekleştirmiştir. Bunların yanında yağ, gaz, boya, karton, mürekkep ve yaldız için yıllık 1.205.000 liralık ham madde alınmıştır. Her ay Tekel için matbaa evrakları alınmış, Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından *Gümrük Bülteni* dergisi çıkarılmıştır (Yurtoğlu, 2018:102).

Resim 3. 5: Cibali Tütün Fabrikası, Paketlerde Tütün Koyulan Yer, Reji Dönemi, 1900'lerin başı.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. G. Berggen İmzalı Albüm.

3.1.Cibali Tütün Fabrikası'ndaki Protestolar ve Fabrika'nın Genel Durumu

Cibali Tütün Fabrikası'ndaki işçiler, vakitlerinin çoğunu birlikte geçirmiş; bu sebeple birçok anıyı beraber paylaşmışlardır. Bu anlardan biri de iş hakkındaki şikayetler olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların halk protestoları ve ayaklanmalarda ön plana çıkmamasına karşın kadın işçiler bu konuda aktif olmuştur. Örneğin Cibali Tütün Fabrikası'ndaki işçiler, 1904 yılında haftalık ödemelerini alamadıkları gerekçesiyle büyük bir grev düzenlemişlerdir. Ödenmesi gereken tutar için Paskalya tatili içerisinde ödeme talep etmişlerdir. İşçilerin talepleri fabrika tarafından reddedilince işçiler grev yapmış, Galata'da bulunan Osmanlı Bankası binasından Cibali Tütün Rejisine kadar yürümüşlerdir. Protesto yapan 250 işçinin 50'sini kadınlar oluşturmuştur.

Resim 3.6: “Yaşasın İşçi Sınıfının Birliği, “Evlât Acısına Son” ve “Her İşyerinde Kreş” Yazılı Pankartların Bulunduğu, Bir Protestoda Çekilen Dia.”

Kaynak: Kadın Eserleri Kütüphanesi, Görsel Koleksiyon.

Grev sonunda işçiler diledikleri taleplerinin belli kısımlarını kabul ettirebilmişlerdir. Fabrika yönetimi, Paskalyayı kutlayan Yunan işçilere ödeme yapmıştır ancak, iş arkadaşları için destekte bulunan Yahudi işçilere ödeme yapılmadığı gibi bu işçileri işten çıkarmıştır (Balsoy, 2009:64). Yirminci yüzyıla gelindiğinde ustalık isteyen işler, işçiler tarafından yapılmaya devam etse dahi, gelişmiş teknolojik makinaların kullanımına geçilmesi işçiler arasında gerginliğe neden olmuştur. Bu gerginlik neticesinde 1893 yılında Osmanlı topraklarında protestolar düzenlenmiş, Cibali Tütün Fabrikası’ndaki işçiler, yeni öğütme makinalarının kullanımını desteklemedikleri için işlerini bırakmıştır. Fabrika işçileri yeni makinelerin fazla geniş olduğunu belirtmiş, tütünü elleri ile sıkıştırırmada sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir (Age:64).

Resim 3.7: Cibali Tütün Fabrikası'nda Tefrik Ameliyesi Yapan Kadınlar.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü I-Tefrik-i Harman.

Durum üzerine fabrika yönetimi eski makinaların kullanımına müsaade etmiş olsa da buna rağmen elli iki işçi ücret artışı talebinde bulunmuş ve işlerine geri dönmemiştir. Yönetim yaşanan olayı Sâdâret ve Dahiliye Nezareti'ne bildirmiş, onlar da Emniyet Müdürlüğü, İstanbul Şehremaneti ve Maliye Bakanlığı'na başvuruda bulunmuştur. Olayın ardından o akşamdan önce protestolarına son verenleri işe kabul edeceğini, protesto etmeye devam edenleri bir daha fabrikada işe almayacağını söylemiştir. Bu sayede fabrika yönetimi gelecek için getirilen istihdam yasağının işe başlamayan işçiler için uyarı niteliği taşıdığını bildirmiştir (Balsoy, 2009:64). (BOA I.HUS 11/1310, BOA DH.MK 22/24, BOA YAHUS 273/60).

Resim 3.8: Cibali Tütün Fabrikası'nda Yüksek Harman Ayırma Salonunda Ayırma Tezgâhlarının Umumi Görünüşü.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü I-Tefrik-i Harman.

Üretim teknolojisine yeni makinelerin tedarigi farklı tepkilere sebebiyet vermiş olsa da kullanımı çoğunlukla erkek işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Fotoğraf arşivine bakıldığında erkek işçilerin büyük bölümünün güncel teknolojiyle çalıştığı, kadın işçilerin ise manuel işler yaptığı sırada fotoğrafa yansıdığı görülmektedir. Cibali Tütün Fabrikası'ndaki erkekler daha çok teknik kısımlarla ilgilenmiş, makinelerin dişlileri, tekerlekleri, kasnakları, demir halatları ve metal aletlerinden sorumlu kılınmışlardır. Bu işler erkek işçiler için ayrıcalık göstergesidir. Bu işlerin yanında erkek işçiler tütün yapraklarını ayırma, karıştırma ve kesme işlemi yapmış; tütün balyalarını ve paketlerini taşıyarak istiflemiş, makine atölyesinde çalışmışlardır. Aynı zamanda depoda da çalışarak, denetim sağlamışlardır. Kadın işçiler sadece el ile yapılan işlerle ilgilenmiş, çeşitliliği daha az olan faaliyetlerde bulunmuştur.

Resim 3.9: Cibali Tütün Fabrikası'nda Tütünü Kucaklarında Taşıyan Kadınlar.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü I- Tefrik-i Harman.

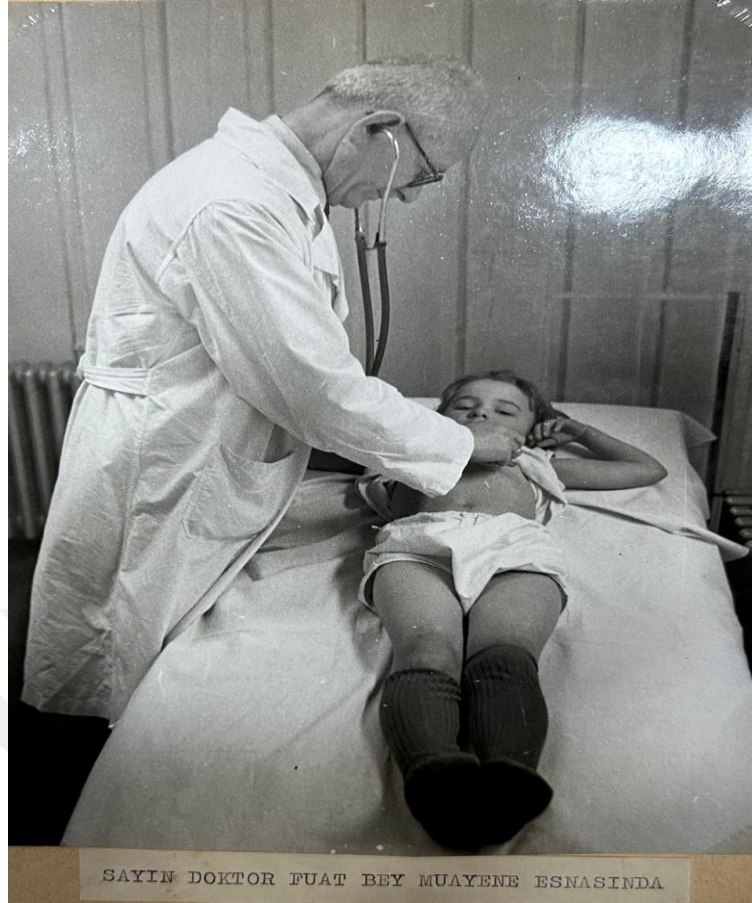
Cibali Tütün Fabrikası'ndaki kadın işçiler fotoğraflarda gayretli, çalışkan ve dindar olarak temsil edilmiştir. Elbiseleri sade ve temiz; beyaz önlükleriyle gayretle çalışmışlardır. Fotoğraflarda kadın işçilerin büyük sıralarda dizilerek yalnızca kendi işleriyle meşgul oldukları görülmektedir. Kadınların günlük yaşamları, geldikleri mahalleleri, evleri, aileleri ve hasta olup olmadıkları hakkında çıkarım yapılamamaktadır. Şefler ve fabrika müdürleriyle aralarında geçen dayanışma ve varsa gerginlik hakkında bilgi bulunmamaktadır. Eser Selen ve Mary Louise, 1980'li yıllarda Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışmış 17 kadın işçiyle sözlü tarih çalışması yapmıştır. Önceki dönem hakkında net bilgilere sahip olunamasa da 1980'li yıllarda şef ve müdürleriyle abi kardeş gibi olduklarını ve dayanışma içerisinde çalıştıklarını ifade etmişlerdir (Selen ve Louise, 2017:1174).

Resim 3.10: Çocuk Yuvası Yatakhane (1940'tan önce).

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü III.

Çalışma koşullarının hijyen durumu hakkında sağlam verilerin bulunmamasının yanında, *Besim Ömer'in* Gebelik ve doğum üzerine yazdığı kitabı, tütün endüstrisinde çalışan kadın işçilerin çalışma koşulları üzerine bilgiler sunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda doğum uzmanı olan yazar, tütün sektöründe çalışan kadın işçilerin hamilelik döneminde ciddi sorunları ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bahsedilen istatistik verilerine göre tütün sektöründe çalışan hamile kadınların %45'i düşük yapmıştır. Tütün ve sigara sarılıp paketleme işleminde ortaya çıkan tozdan hem anne hem de çocuk etkilenebilmektedir. Yine Uzman Doktor kitabında, düşük yapmayan gebelerin çocuklarında tütün tozlarından oluşan toksinlerin anne sütünden bebeğe aktarılarak ciddi sağlık sorunlarına neden olduğunu belirtmiştir (Balsoy, 2009:65-66).

Resim 3.11: Cibali Tütün Fabrikası'nda Doktor Fuat Bey ve Bir Çocuk.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu.

Yine Eser Selen ve Mary Louise tarafından yapılan çalışmada 1980'li yıllarda Cibali Tütün Fabrikası'nda çalışmış Hanife Hanım, çalışma alanlarının olumsuz yanları nedeniyle burun kanaması yaşadığını ve bunu tütün balyalarının içinde görünce fark ettiğini ifade etmiştir (Selen ve Louise, 2017:1173).

Cibali Tütün Fabrikasındaki kadın işçiler bir dönemin dillerden düşmeyen *Fabrika Kızı* şarkısıyla da dillerdedir. 1968 yılında ünlü tiyatro ve beste sanatçısı Bora Ayanoglu tarafından kaleme alınmıştır. Türkiye'deki emekçi kadınların hayallerini, hayatlarını ve yaşam mücadelelerini ele alan şarkı, sanayileşme süreciyle fabrikalarda çalışan kadın işçilerin hayatlarını şiirsel dille ele almıştır. Ayanoglu, şarkılarının hikayelerinden bahsettiği fabrika kızı adlı videosunda; Galatasaray İlkokuluna giderken Unkapanı Köprüsünde sabahın erken saatlerinde kadın işçileri gördüğünü, askerden geldiği vakit ise böyle bir parça kaleme alarak Türkiye'deki ilk sosyal içerikli şarkıyı yazmak istediğini belirtir. O dönemde şarkıcı Alpay'ın 45'lik albümünde *Fabrika Kızı* parçası yer alır ve parça her mecrada büyük ilgi görür. Öyle ki seneler

sonra ilkokuldan mezun olmuş ve çalışmayan genç kızlarla proje gerçekleştirilir. Proje ilhamını *Fabrika Kızı* şarkısından almıştır. Büyük ilgi gören şarkının sözleri şu şekildedir:

Gün doğarken her sabah
Bir kız geçer kapımdan
Köşeyi dönüp kaybolur
Başı önde yorgunca

Fabrikada tütün sarar
Sanki kendi içer gibi
Sararken de hayal kurar
Bütün insanlar gibi

Bir evi olsun ister
Bir de içmeyen kocası
Tanrı ne verirse geçinir gider
Yeter ki mutlu olsun yuvası

Dışarıda bir yağmur başlar
Yüreğinde derin sızı
Gözlerinden yaşlar akar
Ağlar fabrika kızı... (Ayanoğlu, Şarkıların Hikayesi- Fabrika Kızı,2025).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CİBALİ TÜTÜN FABRİKASI'NDAKİ KADIN İŞÇİ KİYAFETLERİ

4. Cibali Tütün Fabrikası'ndaki Kadın İşçi Kıyafetleri

Cibali Tütün Fabrikası, birçok kadın ve genç kıza istihdam sağlaması açısından önem arz etmektedir. Fabrika'nın yerleşim yerlerine yakın yerde konumlanması, bünyesinde başta anaokulu olmak üzere birçok birliği barındırması, kadınların ekonomik hayattaki varlığını kolaylaştıran etkenler olmuştur. Çalıştıkları dönem üretim niteliği ve çeşitliliğine yansdığı gibi kıyafetlerine de yansımıştır. Sınırlı bilgi ve fotoğrafa sahip olduğundan yalnızca fotoğraflar üzerinden yorum yapılabilmektedir. Albümlerde Reji şirketinin fabrikadaki yenilikleri neticesinde *eski* ve *yeni* tabiri kullanarak albüm oluşturduğu görülmektedir. Bu sebeple fotoğraflar, 1940 öncesi ve 1940 sonrası olarak nitelendirilebilir.

Resim 4 1: İhracat Dairesi Çalışanları. Reji Dönemi.1900'lerin Başı.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. G. Berggren İmzalı Albüm.

Albümler incelendiğinde 1940 öncesindeki kıyafet modellerinde, on dokuzuncu yüzyılda artarak devam eden Batı etkisini görmek mümkündür. Uzun entariler, kalıp ve formda uygulanan farklılıklar dikkat çekicidir. Osmanlı kadınlarının geniş formda

giydikleri entariler yok denecek kadar azalmış, entarilerin yerini bedene oturan ve korselerle daraltılmış elbiseler almıştır. Başörtüsü kadın çalışanlarda görülmüş, genç kızlarda farklı saç modelleri uygulanmıştır. 1940 sonrasındaki fotoğraflara bakıldığında tek tip kıyafetlere geçildiği görülmektedir. Fabrikalaşma sistemi yaygınlaştıkça, tüm çalışanlarda tek tip kıyafetler, başlarında boneler, üzerlerinde ise önlükler bulunmaktadır. Sigara sarımı, paketlenmesi ve taşınması aşamalarında işçilerin eldiven kullanmadıkları görülmektedir. Havalandırmaların yetersiz kalması sebebiyle tütün tozuna maruz kalan kadın işçiler; tüberküloz, göz enfeksiyonları ve gebelik süreçlerinde ciddi sağlık sorunları yaşamışlardır. Hem düşük yapmış hem de doğum sonrasında çocuklarında sağlık problemleri yaşamışlardır (Durakbaşı, 2020:81). Buna rağmen maske kullanmamaları dikkat çekicidir.

Resim 4.2: Sigara İmal Eden Makineler. Reji Dönemi. 1900'lerin Başı.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. G. Berggren İmzalı Albüm.

Resim 4.3: El ile Sigara Yapılan Yer. Reji Dönemi. 1900'lerin Başı.

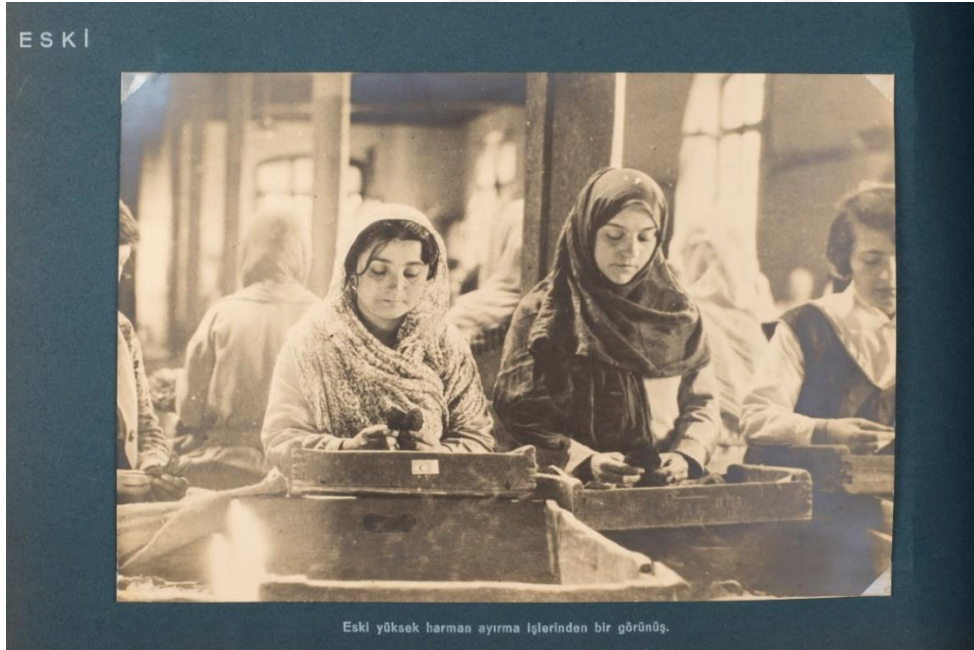
Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. G. Berggren İmzalı Albüm.

Resim 4.1, 4.2 ve 4.3 incelendiğinde, giysilerin kumaş ve modellerinde farklılıklar görülmektedir fakat formları aynıdır. Yatay ve dikey çizgili kumaşlardan elbiseler giyilmiş, boydan ayak ucuna kadar uzun elbiseler tercih edilmiştir. Elbisenin üst kısmında bebe yaka kullanımı mevcuttur. Bele kadar inen bölüm dar ve pilelidir. Yer yer korseler tercih edilmiştir. Elbiselerde balon kol ve düz kol kullanılmıştır. Farklı kol modelleri görünse de hareket noktasında kısıtlama yaşamamak adına kol uçları dardır. Çan biçimli eteklerin altına jüpon giyilmiştir. Etek ve elbiselerin üzerine uçlarında dalgalar bulunan önlük giyilmiştir. Belde darlaşma muhakkak görülmüş, bu noktada kemerle destek sağlanmıştır. Saçların önü genellikle kakül kesimlidir. Çoğunlukla saçlar örülmüş, yer yer de toplanarak kullanılmıştır. Elbiselerin altından ayakkabılar görünmemektedir fakat işlevsellik ve konfor sebebiyle düz tabanlı ayakkabıların tercih edildiği varsayılabilir.

Resim 4.4: Tekel Öncesi Tütün Ayırma İşlemini Gösteren Eski Fotoğraf. 1940.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Fotoğraf Albümü I.

Resim 4.5: Tekel Öncesi Harman Ayırma İşlemini Gösteren Eski Fotoğraf. 1940.

Kaynak: Rezan Has Müzesi. T.C. İnhisarlar İdaresi Fotoğraf Albümü.

Resim 4.4 ve 4.5 'te tütün ve harman ayıran kadınlar, koyu ve kapalı kıyafetler tercih etmişlerdir. Giydikleri kıyafetler, geleneksel Osmanlı kadınının dış giyimine benzemektedir. Başörtüleriyle ağızlarını kapatanların tütün tozuna maruz kalmak istemedikleri muhtemeldir. Eldiven kullanmamaları, kimyevi maddeler içermediğini

ya da böyle bir prosedürün olmadığını, buna o kadar da önem verilmediğini düşündürmektedir.

Resim 4.6: Pipo Tütünlerinin Kutulara Doldurulması.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Fotoğraf Albümü II.

Resim 4.7: Sigara Kutularının Etiketlenerek Gruplandırılması.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü I.

Resim 4.8: Kutulara Tütün Dolduran İşçiler.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü I.

Resim 4.6, 4.7 ve 4.8 incelendiğinde kadınların tek tip kıyafete geçiş yaptığı görülmektedir. Renkleri görünmese de beyaz önlük olduğu düşünülmektedir. Elbiselerinin üzerine önlük giymiş ve başlarına bone takmışlardır. Temiz, düzenli ve tekdüze görüntü yansıtmaktadır. Bu şekilde daha az maliyetle daha sürdürülebilir kıyafetler tercih edilmiştir.

Resim 4.9: Kadın İşçilerin Paydosu.

Kaynak: Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu. T.C. İnhisarlar İdaresi Fotoğraf Albümü III.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Osmanlı toplumunda kadınlar hem kırsal hayatta hem de şehir hayatında üretimin farklı kollarında sosyal ve ekonomik hayata katkı sağlamışlardır. Tarih boyunca birçok işte emekleri bulunmasına karşın, kadınlar ancak 1900'lü yıllara yakın işçi olarak kabul görmüşlerdir. Oysa hangi işi yaparlarsa yapsınlar her zaman üretime katkı sağlamışlardır. Kırsal kesimde yaşamış ve yoksul olan kadınlar, emek işçiliği üzerinden para kazanırken; şehirde yaşayan kadınlar, miras ve gayrimenkulleri üzerinden gelir elde ederek finansal sistemde varlık göstermişlerdir. Ticaretten el sanatına, ev içi üretimden tarla işçiliğine ve dokumacılıktan bohçacılığa kadar birçok alanda var olmuşlardır. Bu bağlamda din faktörü çalışmalarına set olmamış, sanılanın aksine duvarlar ardında kalan kadın imajına uygun bir yaşam sürmemiştir. Üretim faaliyetlerinde çeşitlilik bulunması, Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve ekonomik yapısını güçlendirmiştir. Bu durum, Osmanlı kadınlarının yalnızca ailevi rolleriyle konumlandırılmasının yanında ekonomik aktörler olarak sosyo-kültürel tarihte kendilerinden çokça istifade edildiği gerçeğini ortaya çıkartmaktadır.

Sanayi Devrimi'nin etkisiyle birlikte Osmanlı kadınlarının işgücüne katılım oranı artmış, özellikle erkeklerin çalıştığı alanlarda oluşan eksiklikleri gidermek amacıyla ücretli işçiliğe başlamışlardır. Devlet teşviki ve özel girişimlerle açılan fabrikalar, kadınların istihdam alanlarını ve oranlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu durum kadınların yalnızca ekonomik yönden değil, aynı zamanda siyasi, sosyal ve eğitim alanlarında da aktif olmalarının önünü açmıştır. Bunun sonucunda toplumsal cinsiyet üzerine çizilen farklı roller açığa çıkmıştır.

Ev tezgâhlarında başlayan dokumacılık işleri zamanla fabrikalaşma sistemiyle birçok kadın işçiye istihdam sağlamıştır. Kadınlar, erkeklerle eşit şartlarda çalışırken daha az maaş almıştır. Bu sebeple fabrika sahipleri kadın çalışanları tercih etmiş, böylece maliyetten kısmıştır. İşçi açığı bulunduğu vakit ise yüksek ücretlerle işe alım yapmış, yerleşim yerlerine yakın tesisler kurmuş ve farklı etnik guruplardan işçi çalıştırmak için farklı yöntemlere başvurmuştur. Bu dönemde sosyal fabrikalar dikkat çekmiştir. Bunlardan en önemlisi ve örneklem aldığımız fabrika Cibali Tütün ve Sigara fabrikası

olmuştur. Çoğunluğu kadınlardan oluşmuş; emek, dayanışma, özveri ve sosyal hayat burada geçmiştir. Hakkında yeteri kadar kaynak bulunmadığı için ancak yapılan birkaç çalışma ve fotoğraflar üzerinden yorum yapmak mümkündür. İçerisinde birçok kuruluşu barındırması nedeniyle Cibali Fabrikası dikkat çekmektedir. Anaokulu, hastanesi, karakolu, konferans salonu ve lokanta gibi birçok merkezleri bulunmaktadır. Bu durum kadın çalışanların verimliliğini artırmak, istihdamı güçlendirmek ve aidiyet duygusunu pekiştirmek için önemlidir. Bu sebeple kadın işçiler burada uzun yıllar çalışmış ve çocuklarını burada büyütmüşlerdir. Fabrikanın yerleşim yerlerine yakın ve ticaretin merkezinde olması da işçiler nezdinde Fabrika hakkında olumlu geri dönütler kazandırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde kadın işçiler hem çevre faktörlerine hem de yaptıkları işlere göre giyinmişlerdir. Giyinmek estetik kaygı taşımanın dışında işlevsellik ve dini normlar sebebiyle değişkenlik göstermiştir. Kültürlerini, inançlarını ve statülerini göstermede araç olmuştur. Bu sebeple kırsal kesimde çalışan kadınlar, tarım ve ev içi üretimde daha rahat hareket edebilmek için işlevsel kıyafetler tercih etmişlerdir. Yüzyıllardan beri kullanılan geleneksel şalvar ve üstlükler kırsal hayatın vazgeçilmez kıyafetleridir. Mevsime göre kumaş tercihleri değişmiş, giyilecek yerlere göre de işleme, desen ve renk farklılıkları göstermiştir. Dokuma işi yapan kadınlar, kollarındaki hareket durumuna uygun kol ucu lastikli, genelde vücuda oturan (bu sayede makinalara dolanma riski az olan) kıyafetler tercih etmiştir. Başlarında muhakkak örtü bulunmaktadır. Hem dini normlar hem de saçların toplanması ve işe konsantre olmak açısından önem taşımaktadır. Ayaklarına çarık giymişlerdir. Şehir hayatında çalışan kadını uzun entariler ile görmek mümkündür. Yıllar geçtikçe entari boyu, rengi, kalıbı ve kumaşında renklilikler gözlemlenmiştir. Sokak kıyafeti, ferace ve yaşmaktan oluşmuş, belirli dönemlerde çarşaf kullanılmıştır. Salaş olan kesim formu, batılılaşma ile vücuda oturan yapıya dönüşmüş, Osmanlı kadını bedeniyle yüzleşmiştir. Fabrika işçilerinin fotoğrafları incelendiğinde, on dokuzuncu yüzyılın başlarında uzun, bilekten sıkı ve balon kol, belden oturtmalı entarilerin giyildiği görülmüştür. Elbiselerde kullanılan renk ve desenler farklılık göstermiştir. Kollarını kullanarak aktif çalışan kadınların kol formuna dikkat ederek giyinmesi dikkat çekmektedir. 1940'lardan sonra tek tip, temiz ve düzenli görünüme geçilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla 1940 öncesi fotoğraflardaki elbise ve etek formundan oldukça uzak, daha sade ve sıradan bir görüntü oluşmuştur. Hayat tarzlarını, zevklerini,

kültür ve değerlerini yansıtan kıyafetleri yerini tek tip görünüme bırakmıştır. Özellikle Cibali Tütün Fabrikası'nda bunu görmek mümkündür. Beyaz nlkler, kafaya takılan bonelerle birlikte sağı örgülü genę kızlar bulunmaktadır. alışırken eldiven ve maske kullanmamaları ise dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA DH. İD. 107/29

BAO. DH. MKT. 1238/18

BAO. DH. MKT. 2107/141

BOA. DH. MKT. 2179/9

BOA. DH. MKT. 912/53

BOA. DH. MKT. 2111/107

BOA. İ. HUS. 140/12

BOA. YAHUS. 273/60

DH. MKT. 107/29

DH. MKT. 2107/29

DH. MKT. 22/24

Rezan Has Müzesi Arşiv Koleksiyonu

F.01- T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü I (1940) – Tefrik- i Harman Albümü

F.03- T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü III- Çocuk Yuvası

F.07- T.C. İnhisarlar İdaresi Albümü II- Tönbeki – Pipo

F.08- Tekel İdaresi Fotoğraf Albümü

F.09- İstanbul Gazetecileri Albümü- Etiketler

F.21- G. Berggren İmzalı Albüm

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Görsel Arşiv Koleksiyonu

Krt_0099 Bursa İplik

Krt_0001 İzmir İncir

Krt_0098

Krt_0099

Foto_0386 Konfeksiyon Atölyesi

Foto_3829

Dia_0258

İBB Atatürk Kitaplığı Görsel Arşiv Koleksiyonu

Krt_000128 İncir İşleyen Kadınlar

Krt_006949 Cibali Tütün Fabrikası

Krt_010682 Osmanlı Devleti'nde Yerel Kıyafetlerle Çalışan Kadınlar

Krt_000628 Türk Kızların Kostümü

Alb_000454/003 Harp Yıllarında Osmanlı Ordusuna Sargı Bezi Hazırlayan Kızılay'ın Gönüllü Kadın Çalışanları

ZE_0.000001-02/112

Diğer Kaynaklar

Akyılmaz, G. (2017). Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar. *TBB Dergisi* (Özel Sayı): 325-364.

Aliye, F. (2009). *Osmanlı'da Kadın Cariyelik, Çokeşlilik ve Moda*. İstanbul: Bizim Kitaplar.

And, M. (2018). *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Anonim, (1994). *Cibali Tütün Fabrikası, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 2, Sf. 429, İstanbul.
<https://www.scribd.com/document/695510711/Dunden-Bugune-%C4%B0stanbul-Ansiklopedisi-Cilt-2-Tarih-Vakf%C4%B1-Kultur-Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1>

Aslan, O.E. (2006). Cumhuriyet ve Kadın Memurlar. *Amme İdaresi Dergisi*, 39(4): 117-149.

Atasoy, B. (2022). Ever- Present Tobacco Dust: Women's Labor Conditions at the Cibali Tobacco Factory. *Trafo Blog for Transregional Research*. [Ever-Present Tobacco Dust: Women's Labor Conditions at the Cibali Tobacco Factory – TRAF0 – Blog for Transregional Research](#)

Ayanoğlu, B. (2025). Şarkıların Hikayesi- Fabrika Kızı.
https://www.youtube.com/watch?v=EK_qa-4Shro&list=PLtBZcHoFUZdhLAKF43A26f2UtoXafkqlE&index=2

Ayanoğlu, B. (2017). Fabrika Kızı TRT Belgesel.
<https://www.youtube.com/watch?v=QWf2boPE6U>

Ayata, S. (1987). *Kapitalizm ve Küçük Üreticilik – Türkiye’de Halı Dokumacılığı*. Ankara: Yurt Yayınları.

Aysal, N. (2011). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Giyim ve Kuşamda Çağdaşlaşma Hareketleri. *ÇITAD*, X/22: 3-32.

Balsoy, G. (2009). Gendering Ottoman Labor History: The Cibali Régie Factory in the Early Twentieth Century. *Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis*, 54: 45-68.

Barbarosoğlu, F. (2019). *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*. 2019: İz Yayıncılık.

Başkaya, Ş. (2022). *Osmanlı’da Kadın Hareketi, Gelenek ve Din*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bektaş, S. (2019). *Türkiye’de Kadın İstihdamının Tarihçesi ve Kadın İstihdamını Artırmak İçin Yürütülen Politikalar* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Boyko, S. (2013). 1908- 1923 Sürecinde Bursa’da Koza Üreticiliği ve İpekli

Dokumacılık Sektörü. U.Ü. Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. 14(24): 19-44.

Burda, D. (2010). *Fotoğraf ve Kartpostallarla Osmanlı'da Kadın*. Atlas Tarih Kitaplığı.

Cevri, E. (2020). *Cumhuriyet Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Konumu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çakıcı, M. (2010). *Osmanlı'da Sanayileşme Çabalarında Bursa İpek Fabrikası Örneği (1851- 1873)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çakır, S. (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.

Çetinkaya, Y.D ve Alkan, M.Ö. (2015). *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839- 2014*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Çöpoğlu, M. (2019). *Türkiye'de Kamu İşveren Sendikacılığının Gelişimi*. İstanbul: Der Kitabevi.

Çulha, Z. (?). *Emeğin Mekânı: Cibali Tütün Fabrikası*. Rezan Has Müzesi Yayınları.

Denman, F.K. (2010). *Kadın II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi (1908- 1909) (Yeni Harhlerle)*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.

Dilek, D. (2021). *Sosyal Fabrikanın Çalışanları Üzerindeki Etkisi: Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Dingeç, E. (2010). *Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları*. *History Studies*. 2(1): 9-30.

Doğruel, F. (2000). *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*. İstanbul: Tarih Vakfı.

Dulum, S. (2006). *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma*

Hayatı (1839-1918) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Dulum, S. (2016). *Osmanlı Devleti'nde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Durakbaşı A, vd. (2021). *Osmanlı İstanbul'unda Kadın*. İstanbul: Kültür A.Ş.

Ekmekçi, Y. (2004). *Türkiye'de Kadın İşgücünün Gelişimi ve Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Engeller*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Ellison, G. (2017). *İstanbul'da Bir Konak ve Yeni Kadınlar İngiliz Kadın Gazetecinin Gözüyle Türk Evi Ve Gündelik Hayat (Neşe Akın, Çev.)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Emecen, F. vd., (2014). *Osmanlı İstanbul'u II*, İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları.

Erdentuğ, S.A. (1980). *Bursa Pamuk İpliği Sanayiindeki Bir Fabrikada Çalışan Bir Grup Kadın İşçinin Fabrika İçi ve Aileyle Olan Sosyal İlişkileri*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Mezuniyet Sonrası Eğitimi Fakültesi, Ankara.

Ertürk, N. (2018). *Orta Asya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Türklerde Giyim Kuşam*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

Faroqı, S. (2005). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla. (Elif Kılıç, Çev.)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Faroqı, S. (2008). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak (Gül Çağalı Güven ve Özgür TÜresay, Çev.)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gönçoğlu, F.S. (2004). *Dünü ve Bugünü ile Haliç*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.

Görünür, L. (2005). *On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Entarisi ve Sadberk Hanım Müzesi Entari Koleksiyonu* (Yayımlanmamış Doktor Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Güçlü, A ve Yüce, Y. (2021). Osmanlı Kadın Yazarların Kaleminden Kadının Çalışması: Söylemler, Talepler. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 133-159.

Gürdamar, E. (2019). *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tütün Politikaları*. Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Gündüz, N. (2019). Bir Kadın Seyyahın Kaleminden Osmanlı'da 18. Yüzyıl Saraylı Kadın Erkek Giysileri: Bir Kültürü Tanımak. *Milli Folklor Dergisi*. 31(124): 121-135.

Gürtuna, S. (1997). *Osmanlı Kadın Giysisi*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İlengiz, Ç. (2010). *Genç Kadın 1919 Ocak- Mayıs (Yeni Harflerle)*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.

Karakışla, Y.S. (2014). *Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri (1869-1923)*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Koca, E. ve Emiroğlu, S. (2019). 19. Yüzyıl Kadın Giysilerinin Kol Formu Açısından İncelenmesi. *ASEAD Dergisi*. 6(3): 238-251.

Koca, Ferhat. (2014). Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi'nin (1858-1920) Fıkıh Usulüne Dair Bir Risalesi: Hakikat ve Mecaz. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13(26): 149-175.

Koç, F. ve Koca, E. (2019). *Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul*. 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Ankara.

Koç, H. (2019). Hanımlara Mahsus Gazete'deki Hikâyeler ve Temaşa Fikri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 59(2): 333-361.

Koç, Y. (2003). *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kökalan, F. (2002). *1980 Sonrası Türkiye'de Kadın Çalışmaları*. Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Köksal, G. (2005). *İstanbul'daki Endüstri Mirası İçin Koruma ve Yeniden Kullanım Önerileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kurnaz, Ş. (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*. İstanbul: MEB Yayınları.

Kurnaz, Ş. (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını (1839- 1923)*. Ankara: Ötüken Neşriyat A.Ş.

Makal, A. vd, (2021). *Cumhuriyet İstanbul'unda Kadın*. İstanbul: Kültür A.Ş.

Makal, A. (2001). Türkiye'de 1950- 1965 Döneminde Ücretli Kadın Emegine, İlişkin Gelişmeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, (56)2: 117-155.

Makal, A. (2010). Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emegi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, (2): 13-40.

Martal, A. (1999). *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme*. İstanbul: Dokuz Eylül Yayınları.

Montagu, L. (1970). *Türkiye Mektupları* (Aysel Kurtluoğlu, Çev.). İstanbul: Kervan Kitapçılık.

Montagu, L. (2014). *Doğu Mektupları* (Murat Aykaç Eringöz, Çev.). İstanbul: Ark Kitapları.

Oktar, T. ve Alan, M. (2018). Reji Şirketi Cibali Tütün Fabrikası İşçi Grevleri (1883-1925). *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(20): 28-38.

Ortaylı, İ. (2016). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ökçün, A. G. (1971). *Osmanlı Sanayii 1913- 1915 Yılları Sanayi İstatistiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Özbay, D.R. (2003). *19. Yüzyıl'da Osmanlıda Devletin Emek İstihdamı*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Özcan, G. (2017). *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*. İstanbul: Yeditepe

Yayınevi.

Özer, İ. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva

Yayınları.

Özgül, İ. ve Vural, P. (2020). Erken Dönemden Klasik Döneme Osmanlı Devleti'nde Kadın-Ekonomi İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24: 263-290.

Sağ, V. (?). Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1): 9-23.

Sancar, A. (2010). *Osmanlı Kadını: Efsane ve Gerçek*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Selen, E ve Lou, M. (2017). I Am Heré: Women Workers Experiences At The Former Cibali Tekel Tobacco And Ciagarette Factory İn İstanbul. *Gender, Place & Culture*. 24(8): 1165-1184.

Sencer, O. (1969). *Türkiye'de İşçi Sınıfı- Doğuşu ve Yapısı*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.

Seyütekin, M., Onat, F.G. ve Öztürk, F. (1997). *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sezer, S. (1992). İlk Kadın İşçi Şairimiz Yaşar Nezihe Bükülmez. *Dergi*, Ocak- Nisan

Şahin, Y. (2016). 19. Yüzyıl Türk Kadın Giyiminde Avrupa Modasının Etkileri- Bedenle Yüzleşme. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 9(1): 106-122.

Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat 1908- 1918*. Ankara: Yurt Yayınları.

Uçar, G. (2021). *19. Yüzyıl Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Kadını*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Uysal, Z. (2014). *Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Üskül, Z. (2019). *Hudâvendigâr Vilayeti'nde Tütüncülük ve Reji İdaresi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Vakkasoğlu, V. (2013). *Osmanlı İnsanı*. İstanbul: Nesil Yayıncılık.

Vural, P. (2022). *Osmanlı'da Kadının İstihdam Alanlarına Etkin Katılımı (XVI- XVIII. Yüzyıl)*. Yüksek Lisans Tezi. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ağrı.

Yarış, S. (2010). *İstanbul'un 100 Sanayi Kuruluşu*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Yaşar, O. (2007). Türkiye'de Kadın Eğitimi, Kadınlara Ait Diğer Göstergeler ve Çanakkale İli Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4(1): 1-35.

Yıldırım, K. (2011). *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yıldırım, K. (2013). *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yılmaz, C.Ö. (2022). *Yeniden İşlevlendirilen Endüstri Yapılarının Yakın Çevreleri Üzerindeki Etkileri; Kadir Has Üniversitesi Cibali Semt Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. T.C. Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, M. ve Zoğal, Y. (2015). *Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği*, *Econ World Torin*, 18-20 August.

Yılmaz, S. (2019). *Birinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Kadınların Ücretli*

Çalışma Hayatına Katılımı: Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa Ülkelerinin Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

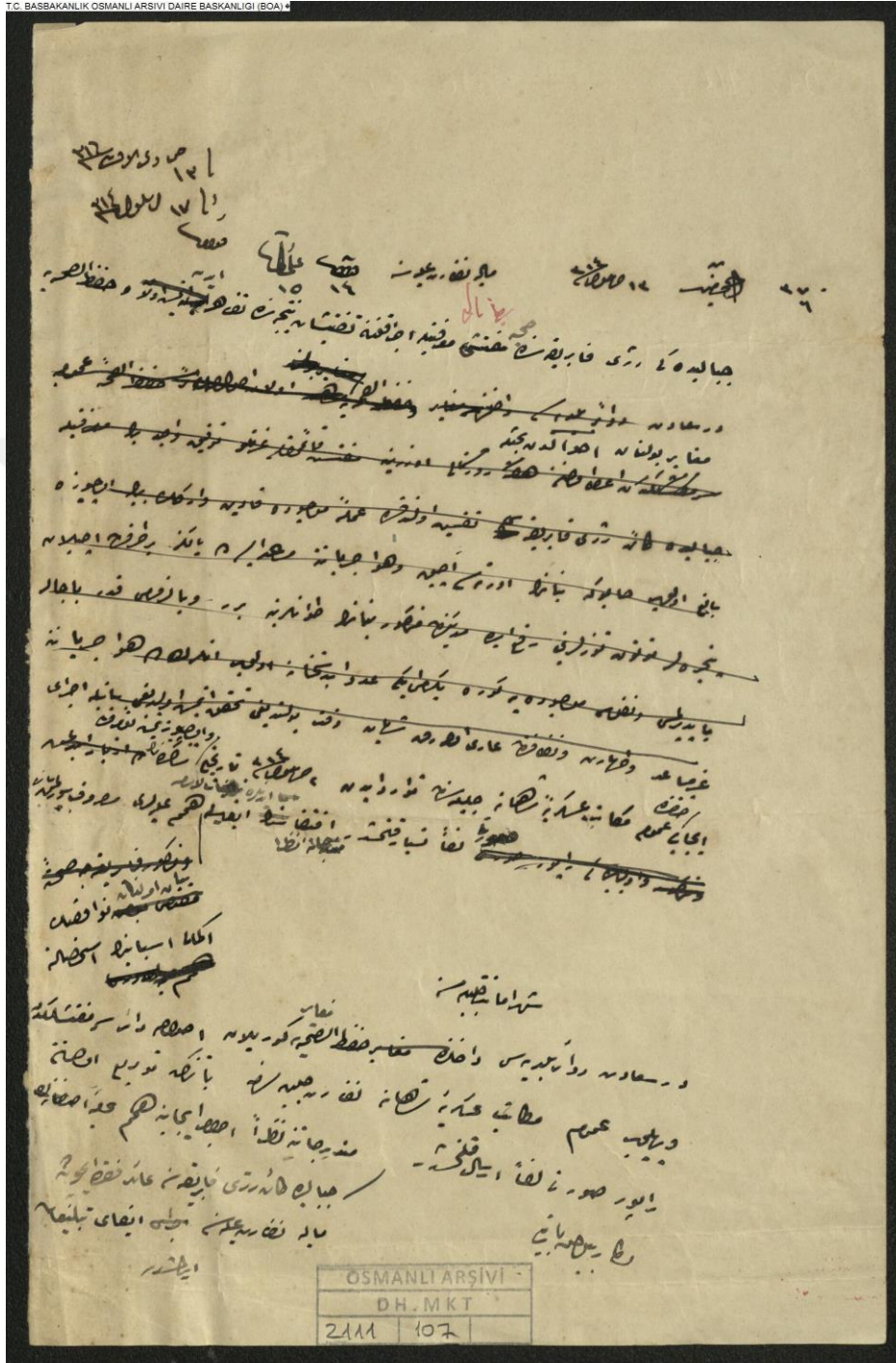
Yurtoğlu, N. (2018). Türkiye Cumhuriyeti'nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 5(17):81-116.

Zürcher, E.J. (2017). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Yasemin Sencer, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

EK 1: Cibali'deki Reji Fabrikası'nda Sıhhiye Müfettişi Tarafından Yapılan Teftişte Hıfsızsihhaya Mugayir Bulunan Ahvalden Bahisle İcra-yı İcabın Yapılması.

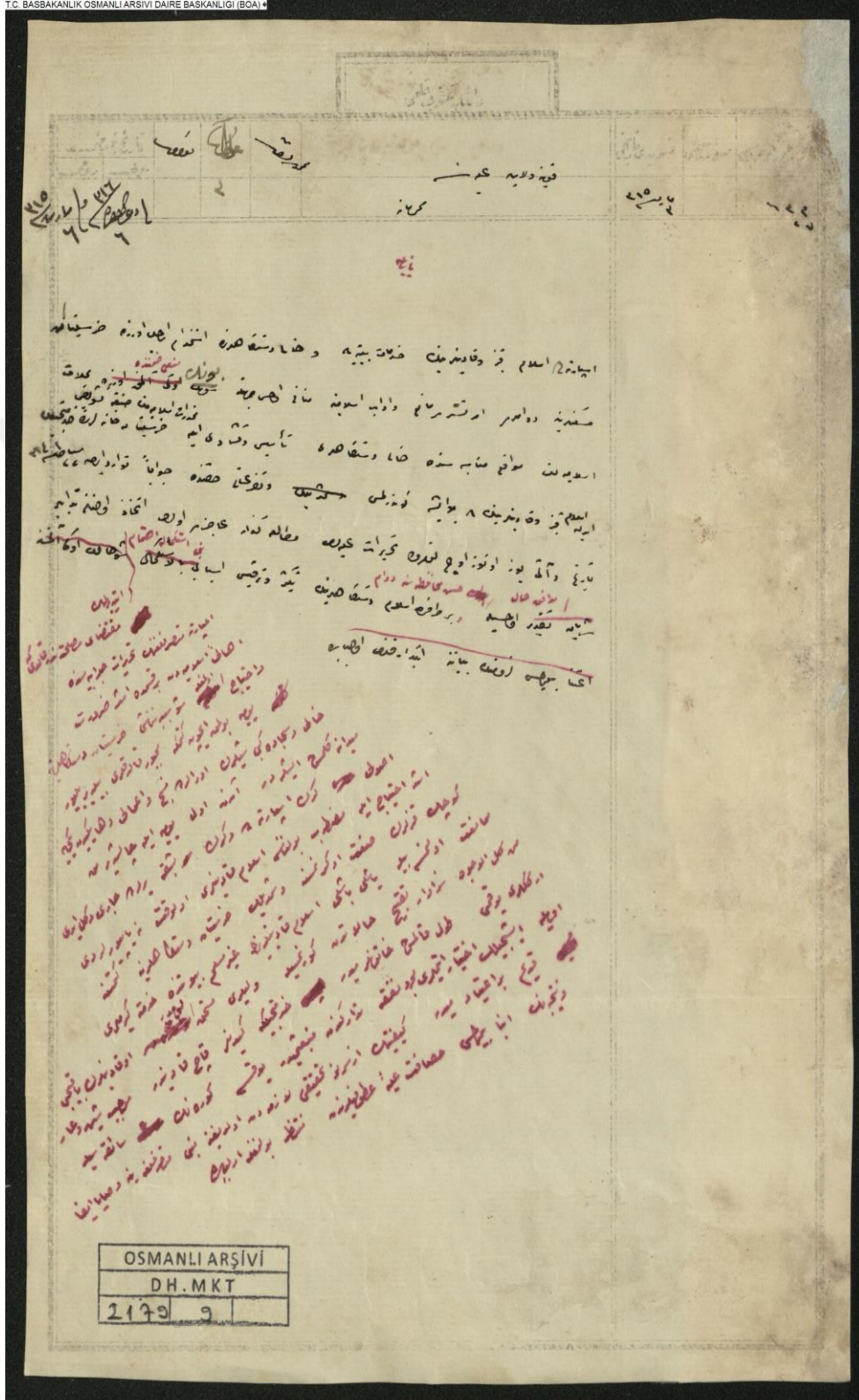

DH.MKT.02111.00107.001

Kaynak: BOA. DH. MKT. 2111/107

EK 3: Isparta'da Müslüman Kadın ve Kızlarının Çalışabilmesi İçin Müslümanlar Tarafından İşletilen Halı Tezgahlarının Kurulması Gerektiği.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAKANLIĞI (BOA)

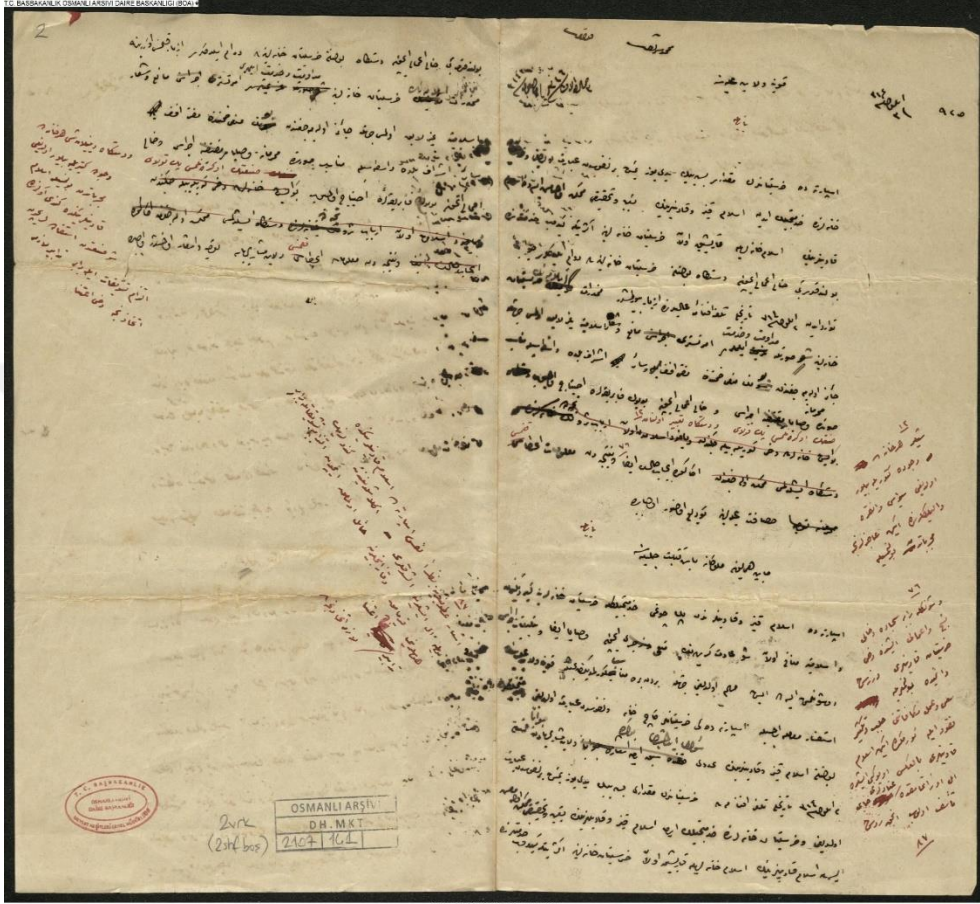

OSMANLI ARŞİVİ	
DH.MKT	
2179	9

DH.MKT.02179.00009.001

Kaynak: BOA. DH.MKT. 2179/9

EK 4: Isparta İslam Kız ve Kadınlarının Hristiyan Evlerinde Hizmetçilik ve Hristiyanların Halı Tezgahlarında Çalışmalarının Uygun Olmadığı ve Bu Halı Tezgahlarının Evlerde Kurulup İslam Kadınlarının El Maharetlerini Kullanmaya Devam Etmeleri Hususunda Gerekenin Yapılması.

DH.MKT.02107.00141.001

Kaynak: BOA. DH.MKT. 2107/141

EK 6: Üzüm, İncir, Tütün ve Palamut Mağazalarında Kadınların Velilerinin İzniyle Erkeklerden Ayrı Bir Mahalde Çalıştırıldıkları Yevmiyelerinin Diğerlerinin de Kadınlar Vasıtasıyla Tevdi edildiğinden İslami Kaidelere Bir Tecavüz Vuku Bulmadığı.

TC BASKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BAŞKANLIĞI (BOA)

2

داخله تشارق طرقات عموره تاومس

تاریخ	شماره	موضوع	ملاحظات
12/29/1	107/29	آرمیج و توتیا	مجلس شرفه

اورده سید قصابی زلفه کوه قوتله سادولوا قوتله ایلیک اوزده
وتوتله شفق اوورده سعاد قاری وقران سادولوا قوتله باغور
لوریکتوره چیشیریلر کرب واجده سیدری کی نظر کتله اولوریکتور تاج
کفیلر زوتله قوتله ایلیک وقرده سولوم قوتله ایلیک معبره قوتله ایلیک
سیاسه سولوم کسوج قوتله ایلیک / اورداده اولوریکتور

OSMANLI ARŞİVİ
DH.İD
107/29/1

29/2
(تحت کتله)

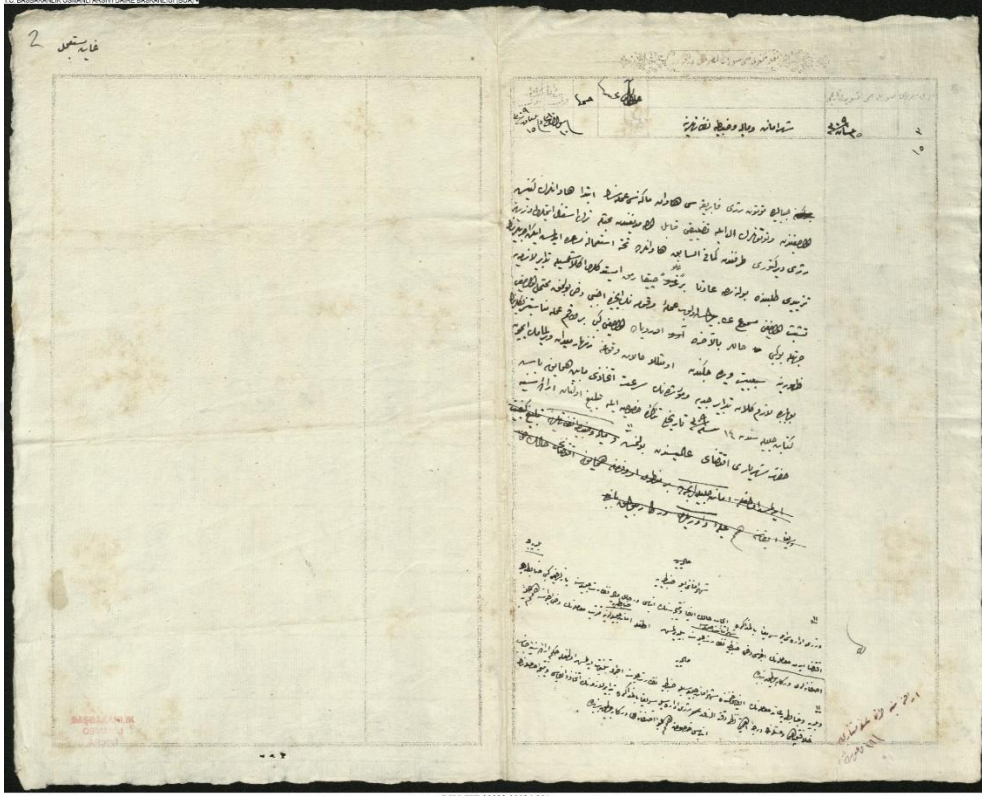
OSMANLI ARŞİVİ

DH.ID.00107.00029.001

Kaynak: BOA. DH. İD. 107/29

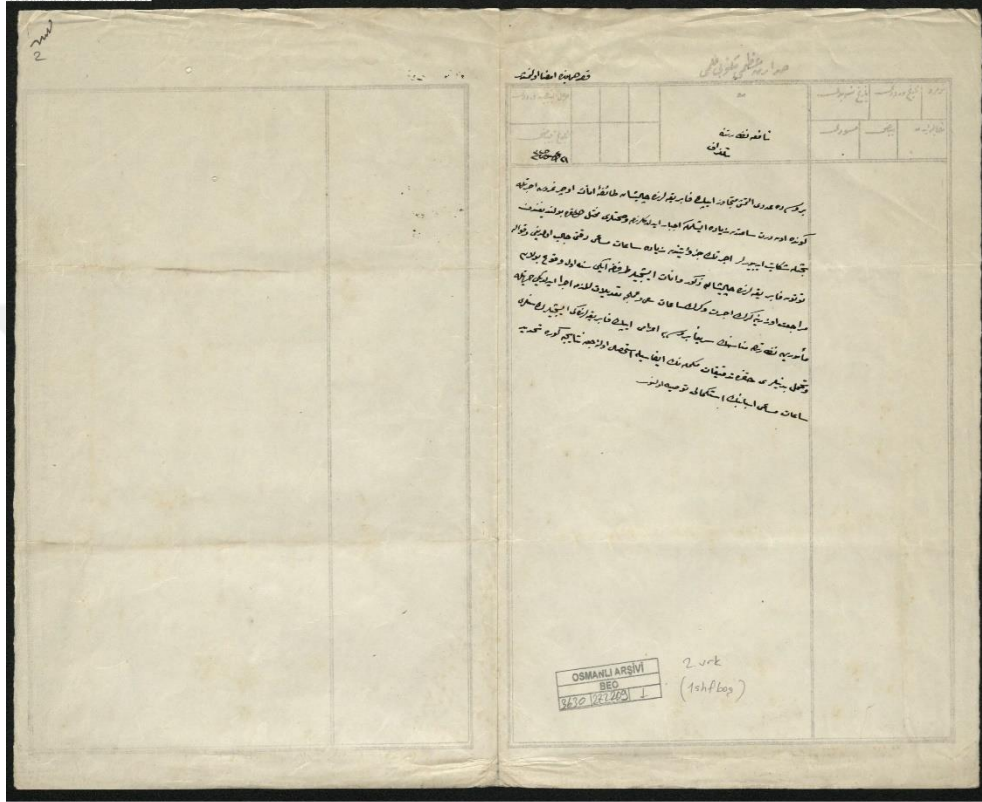
Kaynak: BOA. YAHUS. 273/60

EK 8: Cibali Tütün Reji Fabrikası'ndaki İşçilerin Zam İsteği ile Ayaklanma Teşebbüsü Üzerine Gerekli Tedbirlerin Alınmasının İlgili Birimlerden İstenmesi.

Kaynak: BOA. DH. MKT. 22/24

EK 9: Bursa'daki İpek Fabrikalarında Çalışan Kadın İşçilerin Üçer Kuruş Ücretle Günde 14 Saatten Fazla Çalışmaya Zorlanmaları Sağlıklarını Tehdit Ettiğinden Nezaretten Bir Memurun Gönderilerek İpek Fabrikalarındaki İşçiler Hakkında İncelemelerde Bulunması ve Neticeye Göre Mesai Saatlerinin Değiştirilmesi (Ticaret Nafia).

BEO.003630.272209.001

BOA. BEO. 3630/272209